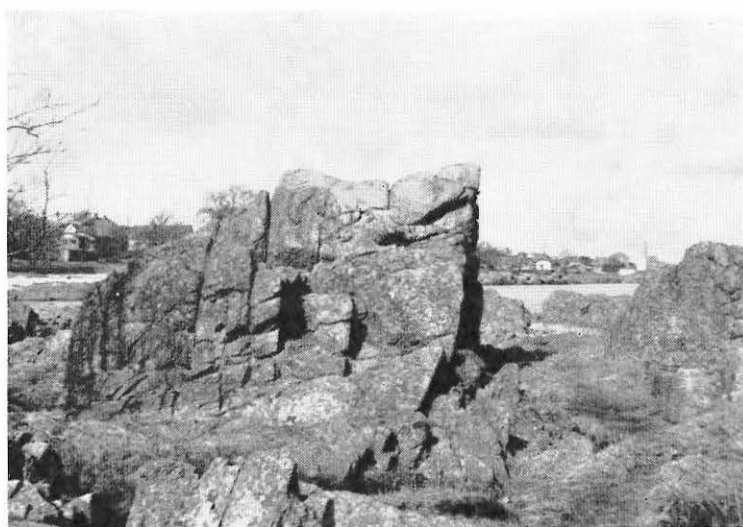

JUL PAA BORNHOLM

JUL PAA BORNHOLM

1963

COLBERGS BOGHANDEL - EDM. ANDERSEN, RØNNE

OMSLAG
EFTER OLIEMALERI AF
HOLGER DRACHMANN
PARTI FRA HAMMEREN

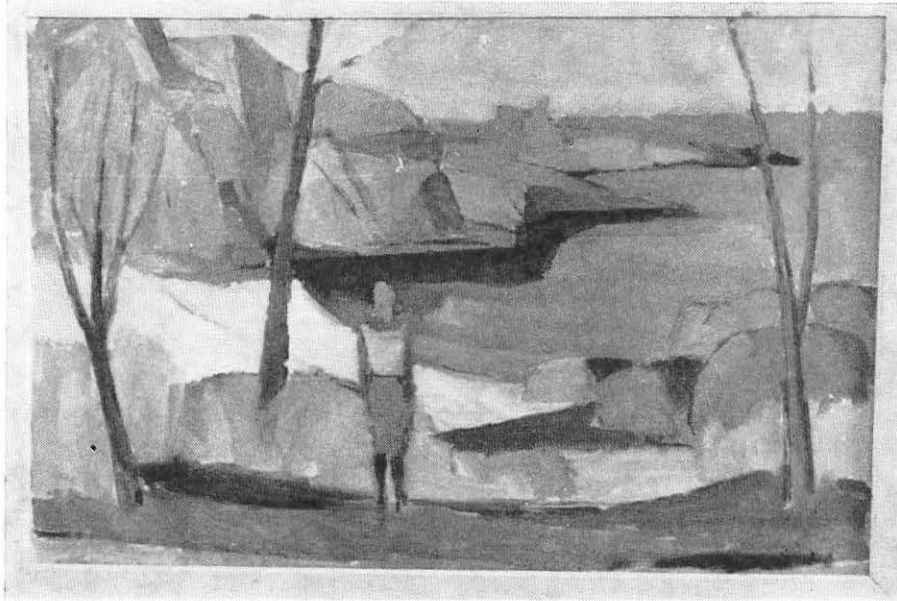
Tilbøret Bornholms Museum

REDIGERET AF
CHRISTIAN STUB-JØRGENSEN

COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI
RØNNE

(Maleri af Knut Ljungberg)

DISET SOMMERMORGEN VED SANDKAAAS

Lunt kan man bo i en skovkranset hytte.
Højt kan man klatre i fjeldviddens sne.
Men børn af et kystland har lært sig at lytte
og øvet sit øje i langvejs at se.

Morgenens lys over bølgenes kamme
stiger af tågen i flammende brand.
Og aldrig er skumslagets tone den samme,
men evig er sangen, den bærer mod land.

Længsler, som drog os, og savn, som har smertet,
mødes en dag som en sang i vort bryst,
for kystlandets børn bærer drømmen i hjertet,
men løfter sin byrde på hjemlandets kyst.

Tyst ud af tågen, som gennem en dyne,
bæres en skibsfløjtes bas imod land.
Og snart kommer kølvandets dønning til syne
og synker som skum over havstokkens sand.

Fjernt over havet går gyngende skibe.
Ofte vor tanke slog følge med dem.
Den drog mod det fjerne langs solfaldets stribe
vel tusinde mil, før den atter fandt hjem,

AKSEL KJØLLER

Landskabsændringer på Bornholm fra 1869 til 1959

AF H. VEDEL

Som storslåede mindesmærker om en fjern fortid står stadig mange bautasten rundt om på Bornholm. Disse magtfulde symboler har tidligt påkaldt sig arkæologers interesse, og i

Fig. 1. »Bjergegaard Nr. 1 – Bautasteen øst for Store Bjergegaard i Vestermarie Sogn. Højde 2 Alen 19'' for hver. Sete fra Nord.« Beskrivelse E. Vedel, fot. Job. Hansen 1869

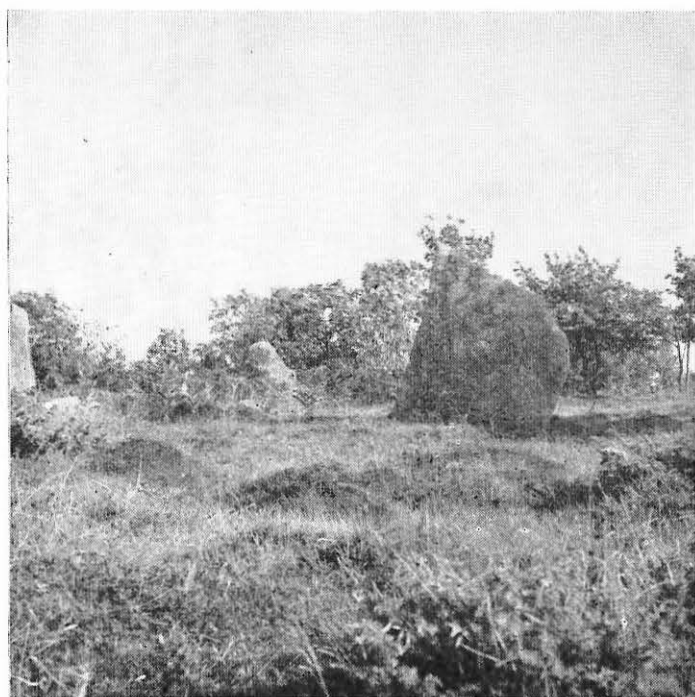

Fig. 1 a. Bjergegaard nr. 1. – Bemærk de unge ener. Fot. H. Vedel 1959

1869 rejste en højtaget arkæolog, nemlig den daværende amtmand på Bornholm, Emil Vedel, rundt på øen sammen med sin medarbejder og fotograf Johannes Hansen for at beskrive og forevige de store sten. Disse billeder er antagelig nogle af de tidligste billeder taget ude i naturen, hvilket gør dem velgennede også til vegetationsstudier.

For at få lidt at vide om, hvor meget den landskabsprægede vegetation havde ændret sig på Bornholm siden 1869, foretog jeg bevæbnet med de gamle billeder og et moderne fotografapparat, som jeg selv kunne bære, i 1959 en rundrejse i min oldefars fodspor.

Billederne havde jeg lånt af Bornholms Museums bestyrer, lektor Davidsen, som viste sagen stor interesse og velvilje, ligesom jeg også havde fået vejledning af professor Klindt-Jensen, der i sin afhandling »Oldgranskere, Fortidsminder og Rokkesten paa Bornholm« ved at sammenstille nogle af E. Vedels fotografier med nutidige fotografier af samme motiver henledte min opmærksomhed på de helt forbløffende landskabsændringer, der var sket blot i løbet af 90 år.

Inden vi begynder vor rundtur fra bautasteen til bautasteen, er det værd at slå fast, at der samtlige steder var sket store ændringer. De fleste lokaliteter er nu begroet med træer og buske, nogle er omdannet til sports- eller campingpladser, og endelig var der to områder, hvor bautasteenerne ikke kunne genfindes, man må desværre formode, at de er blevet ryddet eller bortsprængt trods fredning for at lette opdyrkingen af de pågældende arealer.

Vi besøger først egnen omkring Store og Lille Bjergegård i Vestermarie sogn. På fig. 1 ses tilstanden i 1869, de to store bautasteen står i en lav vegetation af græs og enebær, og arealet er inden for afgrænsningen aldeles træ'øst. Fig 1 a viser området i 1959. Vegetationen er stadig lav, men har et mere frodigt præg, og der er indvandret forskellige træer og buske, bl. a. eg, elm, tjørn, abild, fuglekirsebær og ask.

Fig. 2 er fra Lille Bjergegård og viser en meget karakteristisk bautasteen i et godt og trist landskab år 1869. På fig. 2 a og 2 b 1959 ses, at der nu er groet et enebærkrat op omkring stenen, landskabet er egentlig svært at kende igen, kun bautasteenerne fortæller, at vi er på samme sted.

Fig. 3 viser Højstenen sydøst for Hammershus omgivet af klippeflader og lavt græs og med fri udsigt til Hammershus. 90 år senere, fig. 3 a, er billedet helt ændret. Stenen skjules næsten af birk og enebær, og i området nær ved findes desuden bævreasp, pil, hassel og avnbøg, røn, tørtst og vedbend m. fl.

Fig. 2. »Bjergegaard Nr. 3 – Bautasteen øst for Lille Bjergegaard i Vestermarie Sogn. Længde 3 Alen (laveste Højde: 2 Alen). Seet fra Nord.« Beskrivelse E. Vedel, fot. Job. Hansen 1869

Fig. 2.b. Enekrat ved Bjergegaard nr. 3. Stenen ses t. b. for personen i billedets midte. Fot. H. Vedel 1959

Fig. 2 a. Bjergegaard nr. 3. Fot. H. Vedel 1959

Udsigten til slotsruinen er ganske sløret. Med skarpe øjne og god vilje kan man dog skimte Manteltårnet i vinkelen mellem stenens venstre side og enebuskens stamme. Man skal nu om bag stenen for at få udsigt til slotsruinen, og landskabet viser sig totalt ændret (fig. 3 b).

På fig. 4 er vi ved »Knægten« i 1869 i Olsker Lyng 1,4 km fra Hammershus, der tydeligt ses i billedets baggrund. Mellem stenen og slottet ses en lav vegetation, der overvejende synes at bestå af lyng.

Fig. 3. »Hammershuus – »Højsteenen« på Klippebakken sydøst for Hammershuus. Højde 2 Alen 6". Seet fra Syd. (Er næppe nogen Bautasteen)«. Beskrivelse E. Vedel, fot. Job. Hansen 1869

I 1959 (fig. 4 a) er det svært at finde stenen, der nu er malerisk svøbt i en grøn kappe af bl. a. eg og enebær, og udsigten til Hammershus (fig. 4 b) er nu en 90-årig saga blot. I lyngheden er mange forskellige træer og buske myldret op, og i baggrunden ses Slotslyngens plantage.

Syd for Vallensgård møder vi i 1869 det samme syn (fig. 5),

Fig. 3a. »Højstenen« på Troldebjerg v. Hammersbus. Fot. H. Vedel 1959

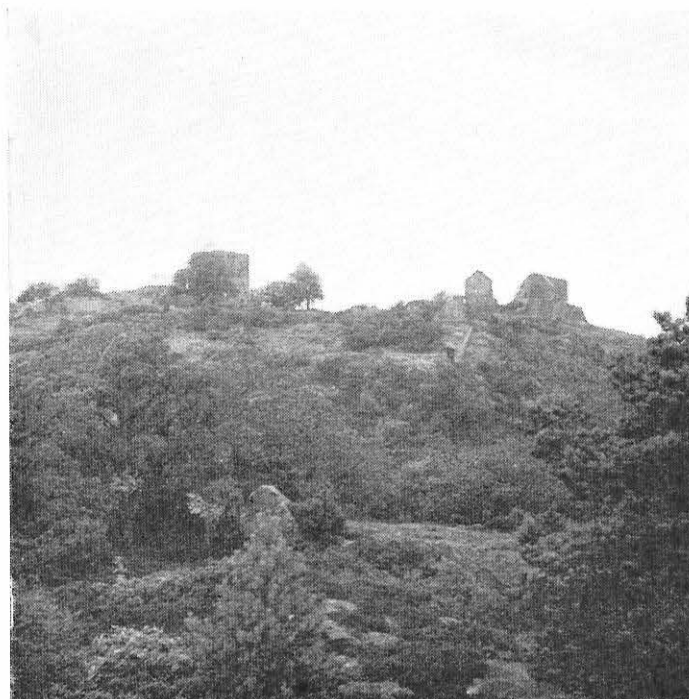

Fig. 3b. Udsigt fra terrænet bag »Højstenen« mod Hammersbus. Fot. H. Vedel 1959

og her er i 1959 sket en tilsvarende ændring (fig. 5 a og 5 b). Her var i øvrigt bautastenen forsvundet, og landskabet ændret så meget, at det ikke var muligt at tage et billede fra samme standpunkt som i 1869, hvorfor der i stedet blev fotograferet fra vest.

Også »Stenrøret« i Rutsker Højlyng lå for 90 år siden (fig. 6) på helt åbent land. I dag findes denne mærkelige sten dybt inde i en skov af bævreasp, eg, seljepil og røn med en undervækst af enebær og slåen (fig. 6 a).

Forklaringen på disse så stærkt iøjnefaldende landskabsændringer er simpelthen fåreholdets stærke tilbagegang siden 1870'erne, se fig. 7. De mange får, som indtil da græssede

Fig. 4. »Olsker Lyng Nr. 2 – Bautasteen, kaldet »Knægten« på 6. SG's Lynglod i Olsker Sogn. Højde 3 Alen. Seet fra Sydøst.« Beskrivelse E. Vedel, fot. Joh. Hansen 1869

Fig. 4a. »Knægten«. Fot. H. Vedel 1959

overalt på Bornholm uden for mark og skov, var i stand til at holde vegetationen nede, som var den slået med plæneklipper. Billedet fig. 8 fra Frenne Mark viser med al tydelighed, hvor kraftig græsningen var. I dag (fig. 8 b) er den statelige bautasten halvt skjult af græs.

At det ikke kun var på de store flader, fårene græssede, men også i klippeterrænet nær kysten, ses på fotografiet af Hestestenen vest for Gudhjem (fig. 9), der er her græsset tæt,

Fig. 5. »Vallensgaard Nr. 2. — Bantasteen paa »Skagelfaldet« syd for Vallensgaard i Aaker Sogn. Højde 1 Alen 18". Seet fra Øst. To Gravhøje i Baggrunden.» Beskrivelse E. Vedel, fot. Job. Hansen 1869

Fig. 4b. Udsigt fra terrænet bag »Knægten« i retn. mod Hammershus. Fot. H. Vedel

Fig. 5 a. Gravhøjene på »Skagelfaldet« set fra vest. Fot. H. Vedel 1959

og selv inde ved stenens fod har intet strå undgået de sultne får. På billedet fra 1959 (fig. 9 a) har stenen fået en dekorativ

fodpose af græs og dværgbuske. Når ikke alle tidligere fåregræssede arealer i dag er helt tilgroede som f. eks. gravhøjene (fig. 5 a) og området omkring »Højstenen« (fig. 3 a), men sta-

Fig. 5 b. Lyng ene og eg på den sydligste gravhøj. Fot. H. Vedel 1959

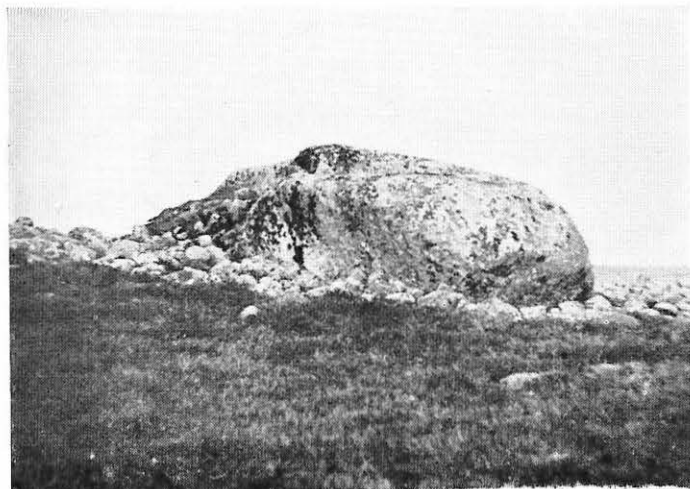

Fig. 6. »Steenrøret«. — En Steenblok c .11 Alen lang, 5 Alne bred og 3 Alen høj liggende på en stor Dyng af løse Steen paa Rutsker Sogns Højlyng nord for Rø Kirke. Det kaldes »Steenrøret«. Seet fra Vest. Beskrivelse E. Vedel, fot. Job. Hansen 1869

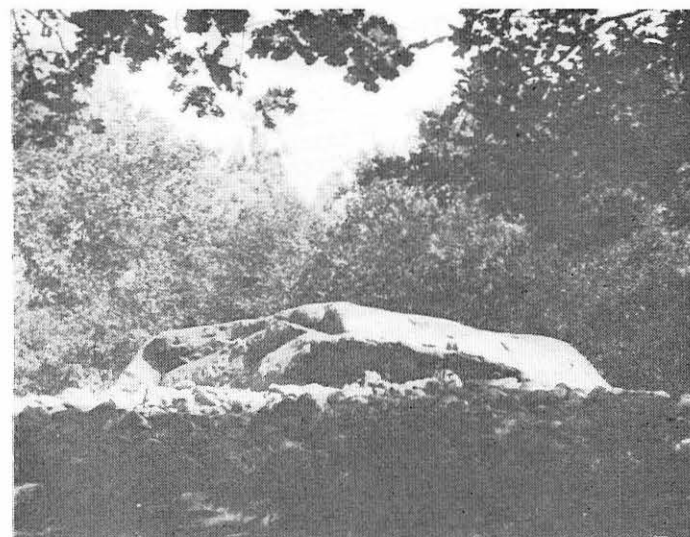

Fig. 6 a. »Steenrøret«. Fot. H. Vedel 1959

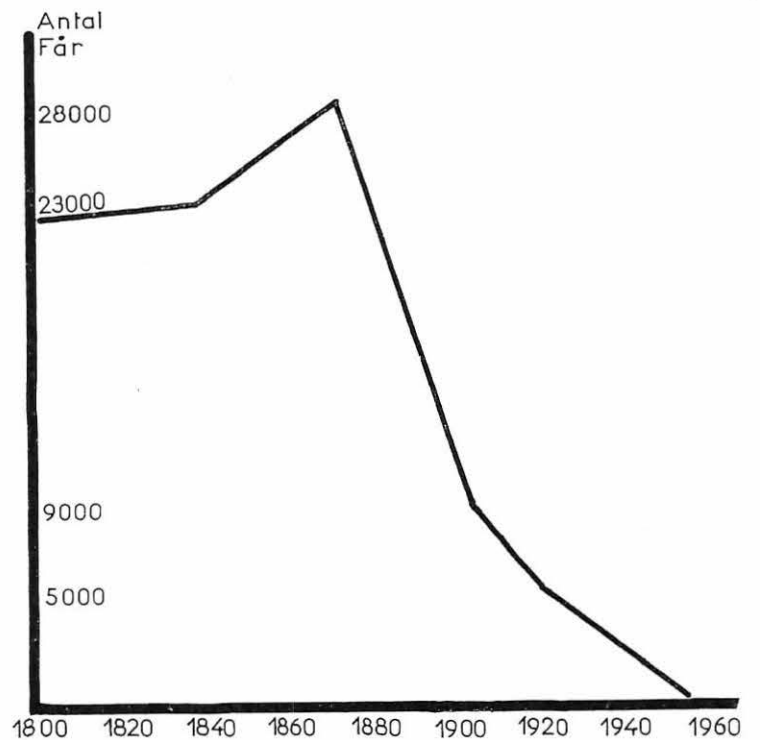

Fig. 7. Fåreholdet på Bornholm siden 1800

Fig 8. »Frenne Mark Nr. 2 — Bautasteen paa Frenne Mark, Sct. Ibs Sogn, 50 Alen syd for Nr. 1. Højde 3 Alen 15". Seet fra Vest.« Beskrivelse E. Vedel, fot. Job. Hansen 1869

dig fremtræder med en lav, dog noget frodigere vegetation (f. eks. fig. 1 a), så skyldes det, at fåregræsningen mange steder er blevet afløst af den mere lemfældige græsning af heste og køer, som ganske vist præger vegetationen ved deres bid, men langt fra er så effektive »plæne«klippere som fårene.

Men ikke blot det aftagende fårehold har bevirket ændrede landskabsbilleder, også menneskers virke har sat præg på bautasteenenes omgivelser sine steder ved skovplantning, så at nu kun den stille skovvandrer dér finder frem til disse mindesmærker, andre steder ved opdyrkning til agerland, hvor bauta-

Fig 8 a. Frenne Mark nr. 2. Fot. H. Vedel 1959

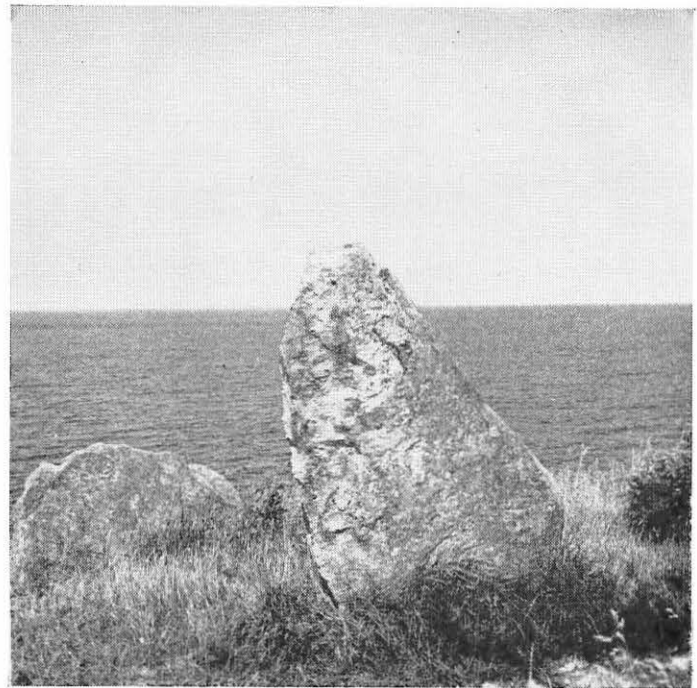

Fig. 9 a. »Hestestenen«, fot. H. Vedel 1959

Fig. 9. »Gudhjem. »Hestestenen« på Klippekysten vest for Gudhjem. Højde 3 Alen 16". Seet fra Syd«. Beskrivelse E. Vedel, fot. Job. Hansen 1869

Fig. 10. »Listed – Bautastenen ved Stranden øst for Listed, Sct. Ibs Sogn. Steenen i Forgrunden er 3 Alen 10", Steenen i Baggrunden 2 Alen 6". Seete fra Sydvest.« Beskrivelse E. Vedel, fot. Jobs. Hansen 1869

stenene kan rejse sig over rige afgrøder. – Desværre er det ikke alle steder, disse prægtige sten har fået så smukke omgivelser som skov og mark, og skulle jeg slutte med et juleønske,

måtte det blive dette: at bautastenen ved stranden øst for Listed kom til at stå i det landskab, vi ser på fig. 10, i stedet for som nu dels at være skjult i en stedfremmed vegetation af

Fig. 10 a. Bantastene ved Listed i stedfremmed vegetation. Fot. E. Vedel 1959

Fig. 10 c. Den gamle målmænd. Lad ham være i fred

Fig. 10 b. Udsigt mod klippekysten fra et standpunkt bag fodboldmålet. Sammenlign med fig. 10. Fot. H. Vedel 1959

blågran, hvidgran og bjergfyr (fig. 10 a), dels at stå som målmænd i et fodboldmål (fig. 10 b).

Yderligere oplysninger om de her behandlede problemer kan findes i flg. litteratur:

Kjøller, Frede, 1959: De bornholmske heder. – Bornholms Tidende, 30. okt.

Klindt-Jensen, Ole, 1958: Oldgranskere, fortidsminder og rokkesten på Bornholm. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark.

Mikkelsen, Vald. M., 1960: Vedplanter på Hammershus. – Botanisk Tidsskrift bd. 56.

Vedel, H., 1960: Vedplantevegetationen på nogle bornholmske græsningssarealer før og nu. – Botanisk Tidsskrift bd. 56.

Zabrtmann, M. K., 1934–35: Borringholmernes Historiebog.

Gårddrønten

På Bornholm har vi som bekendt den fra gammel tid nedarvede ordning, at den *ynge søn* arver den hjemlige gård. Den yngste søn benævnes *gårddrønten*; *drønt* betyder den, der kommer »drattende« bagefter. Yngsteretsordningen har sin oprindelse i den rent praktiske tankegang, at de ældre sønner kunne sættes i vej, mens forældrene levede; den yngste stod uforsørget ved deres død. Yngsteretten anvendtes også, fordi forældrene så des længere kunne sidde som ledere (ejere) af bedriften. Så simpelt er det hele vedrørende denne i vort land enestående arveordning, hvorom der er skrevet adskilligt. (Litteratur herom er der henvisninger til i min bog: *Fra Folkemindeforskningens Overdrev I* (1956), 92–95). Der er fremført forskellige fejlagtige forklaringer om gårddrøntordningens oprindelse. Den særegne arveordning på Bornholm blev lovfæstet den 14. oktober 1773. Før dette år var der ikke andre udførlig skriftligt formulerede vedtægter at gå frem efter, men dog var arvegangen alligevel velkendt; thi allerede 1572 blev vedtægten om yngsteretten iagttaget »af nogle fornemme Mænd, der da, som Commissarier, vare hidsendte (til Bornholm). Saa veed man og, at den noget derefter, nemlig Aar 1636 ved en almindelig Herredag er blevet stadfæstet. Men endelig blev den paa nye Aar 1743 af Kong Christian VI bekræftet; thi som nogle, Hans Majestæt tilhørende Gaarde, da skulde sælges, udkom Placaten derom, som lyder saaledes: De Kiøbende overdrages Gaarden til Besiddelse og Eyendom for dem og deres efterkommende Eyere, efter Landets Maade og Praxis, ligesom andre Landets Selveyere, hvor Besiddelsens Ret angaaer fra yngste Søn og ældste Datter«.

Den bornholmske gårddrønteordning er af stor betydning for forståelsen af øens bondestands sociale stilling. Forordningen tilstræbte, at gården blev i slægtens eje, og at den ikke formindskedes ved salg af parceller. Det var ofte sådan i yngsterettens dage, at de ældre søskende blev gående hjemme som en slags tyende, men de kunne også gifte sig gårde til eller drage til søs. Forældrene blev på gården, og da den yngste havde arveretten, kunne han ikke risikere at blive bænket ved et tømt fad. Det kunne naturligvis undertiden være vanskeligt for en mindreårig gårddrønt at klare sig over for de ældre søskende, hvis forældrene døde tidligt. Et drastisk eksempel herpå har Martin Andersen Nexø givet i sin novelle »Brødrene« (1913).

Den bornholmske arveordning blev ophævet ved lov af 8. januar 1887. Grunden hertil var, at yngsteretten nu vanskeligt kunne opretholdes længere, fordi salg af parceller fra gårde blev almindelig efter midten af det 19. århundrede.

Yngsteretten har en universel udbredelse, idet en tilsvarende arvegang fandtes inden for områder i Frisland, England, Frankrig, Belgien, Schweiz, Ungarn, Kroatien, Montenegro, Rusland, i det gamle Irland og hos keltiske folk, hos lapper og andre polarfolk samt hos adskillige asiatiske og afrikanske stammer. Også i Tyskland har yngsteretten forekommet flere steder, bl. a. i Lübeck, og det er ikke urimeligt at tænke sig, at reglen på Bornholm skriver sig fra tysk påvirkning. På vor klippeø har ordningen holdt sig længe, idet man på afsondrede områder har holdt længere ved gamle skikke og gammel sædvaneret end i store landsdele, hvor påvirkninger udefra lettere kunne ændre ved særlige forhold af gammel oprindelse.

Yngsteretten har sin oprindelse i gamle og enkle kulturformer, og den særegne arvegang finder man forskellige oplysninger om i talrige eventyr og andre folkeminder, som indeholder kulturhistoriske bidrag om primitivt levende folkestammer. Således var hos Bantu-Folk i Afrika forretten for den yngste herskende. Man har ude i verden villet forklare yngsteretten som et minde om flerkoneriets tider, i hvilke forkærligheden for den yngste hustrus søn let lader sig forklare. Ligeledes har man ment, at yngsteretten var den praktiske anvendelse af en synsmåde, der hører hjemme i eventyrets verden, hvor den yngste af de tre brødre vinder prinsessen.

Det rigtigste er imidlertid at holde eventyrmotiverne og yngsteretten ganske ude fra hinanden. Skulle yngsteretten være kilde til et eventyr, måtte det få et indhold, der forbarmede sig over de stakkels ældste, som ikke får noget af kagen. Yngsteretten på Bornholm har, som nævnt, et praktisk sigte, mens i eventyrene den lille broder som prinsessevinder er udtryk for folkets ønsker om, at den mindste – den svage og skrøbelige eller ham med det mindst prangende ydre – skal opnå de største goder. Den tredje broders sejr er en genspejling af eventyrdigterens og hans formidlers drømme og håb.

Eventyr med et indhold, hvor den yngste broder sejrer, er opstået i samfundets fattige kredse, i et undertrykt milieu, langt tilbage i tiden i trællenes lag.

Om den bornholmske gårddrøntordnings alder lader sig ikke noget bestemt sige, men hvis den er fremstået under påvirkning fra det tyske rige, er den vel på vor ø næppe ældre end fra middelalderen.

August F. Schmidt.

EN DAG I AUGUST

Af Arnold Hending

Vi lægger fortidsminder bort –
på øen, der har sol-rekord –
og glemmer by og gård og middelalder.
For hun og jeg – med sommersind –
vil svømme øens sommer ind.
Vi kører frem mod bølgerne, der kalder.

Oh, himmel, skønne klippeø,
med stærke, stolte Østersø,
med solens bad fra maj og til oktober.
Vi kommer fra den store by,
hvor larm er dagenes menu –
og jaget er som plagende mikrober.

Merete har en moster her,
hvor sol og sand og alting ler,
og her, hvor det at bade er belejligt.
Og nu har vi sat vognen hen –
og hilser strand og klit igen –
og vandet, der er paradisisk dejligt.

Og om os – nær os – langt fra os,
og langt fra klippens pragt-kolos,
går hun og jeg med frydesskrig i »baljen« ...
Hun svømmer som en gylden drøm ...
Jeg er et pjok i søens strøm –
og heller ikke sportslig fiks i taljen.

Vi hviler os i solens brand –
og fryder os i shorts på land –
og fugle synger over hvide klitter.
Vi synes, der er tusind år
imellem rejsen fra i går
til nu i dag – langt væk fra byens »gitter«.

Vorherres mesterhånd var stor,
da han fik formet denne jord –
og denne øs natur og arabesker.
I verdensvejrets frost og tøj
er du, Bornholm, den klippeø,
der er den sunde sommervin, som læsker.

Men hun og jeg er kun turist,
der takker for i dag – og sidst –.
En tonemester spiller nu med havet ...
Jeg griber så min kuglepen.
Merete, min og øens ven,
får hvisket til mig: Skriv nu lidt begavet ...

Gråve og Hansine

Hvor tre landeveje mødes, ligger idyllisk mellem gamle træer et lille husmandssted. Her boede for et halvt hundrede år siden en mand, Gråve, hans kone Hansine og deres søn Thomas på 5–6 år. Thomas var på min alder, hvorfor jeg af og til kom hos dem og legede. Der var vel 4–5 tdr. land til ejendommen og en tilliggende stenkule (stenbrud), hvor manden om vinteren fristede tilværelsen ved at slå skærver. Omegnens håndværkere kunne også i de stille vintermåneder få et job dér, og der betaltes 25 øre for hver favn sten, der så blev aftaget af kommunen til vejskærver.

Det var et kosteligt syn at se Gråve gardere sig mod vinterkulden med store læskærme, fremstillet af halmfletværk, omkring sig og indhyllet i så meget tøj, som kunne placeres på kroppen, derudover halmbånd om knæene og totter af græs i ørene – altid ved hånden! Han var også omhyggelig med sine kreaturer, hvad angik værn mod kulden. Han ejede et par »koskræpper« og kalv, der ikke så dagens lys tre fjerdedele af året, idet de små 3-delte jernvinduer i stalden alle var blevet tilproppet med halmviske, efterhånden som glasset var faldet ud, det holdt på varmen. At dyrene ikke var mørkerædde, var en forståelig ting. De levede da og gav selvsagt ubetydeligt af mælk, og kun lidt gødning faldt der af, men det var dog mest besvær, eftersom yderdøren skulle åbnes ved rengøringen den ene gang om måneden, og så slap en masse kulde ind!

Der var et rummeligt stuehus, dog meget forsømt ude som inde, og kun hverdagsstuen blev benyttet, også som soverum med halm i dobbeltsengen. Thomas sov i slagbænken. De sidste rester af tapet på væggene havde han revet ned som lille.

Jeg overværede tit deres måltider. Maden lavedes i en utæt kakkelovn, og borddækningen var meget enkel – hver havde sin sildebrikka, et lille bræt med indehaverens navn skåret i kanten, og så en hornske. Spegesildene blev hentet fra fjerdningen op i et lervad og sat midt på bordet, kartoflerne var kogt med skræl på i så stor en gryde, at der var nok til flere gange. Dem, der ikke blev spist, blev lagt på kakkelovnen til næste gang, hvor de holdt sig varme, men også blev så seje, at skindet dårligt kunne trækkes af. En sild blev lagt på brikken, skrabet så godt som gørligt og skåret i bidder med benet i, efterhånden som man spiste. Kartofflen dyppedes i sur fløde (☺: mælk!), hvis der var nogen. »Suva« og forskellig grød blev altid spist fra fællesfad, hvor alle så kunne lange til, også evt. fremmede. Thomas havde fået anvist, hvordan man hver gang skulle stryge skeen af på fadets kant, men trods det

samledes der en række klatter på bordet ud til kanten, hvor han sad. Et slag i panden af faderens hornske gjorde ham brat færdig med spisningen, han lagde skeen, og der blev ikke talt mere om den ting.

En tidlig morgen bliver vi vækket af Gråve, der forpustet beder mor komme ned og se til Hansine: »Hon hâr faaet enj Bæl, aa jâ hâr ingenj Måd faad inu.« »Skynd dig dog efter madammen,« var mors svar. Dette havde nu sine besværligheder, eftersom den avlsbruger, Gråve var i mellemregning med, boede et par kilometer derfra, i den forkerte retning af Hasle. Gråve måtte af sted til fods, cykle kunne han ikke, og inden der blev spændt for og kørt til Hasle og tilbage igen, ville det være henad middag, – men barnet, en stor dreng, levede dog.

Uvist af hvilken grund blev Hansine nogen tid senere »forkert«, og det gjorde jo ikke forholdene bedre. Mine besøg ophørte. Vi børn var bange for at møde Hansine, når hun kom med sit barn på armen, altid småskældende. Tit hørte vi hende i de sene aftentimer og langt ud på natten nede fra stenkulen, hvor der var et dybt vandhul. Frygtende det værste listede vi en aften derned og iagttog denne scene, skjult bag nogle klippeblokke: gående ustandselig rundt om vandhullet med barnet på armen, højlydt mumlende den samme remse i en uendelighed: »å så kanj vi gjerna tâ å saj katofleskala, siljaspæj, slabberi te dyppa.«

Der var en stor frugthave ved huset. Forbuden frugt smager som bekendt bedst, hvorfor vi engang lige før sengetid tog på kirsebærtur. Der var kulsorte, søde bær i kolossal mængde, der fristede. Forbrydelsen var ikke så stor. Når fuglene blev mætte, faldt resten ned, hvis vi da ikke forinden gav en hjælpende hånd med. Vi havde vel forsynet os en halv times tid og talte om at holde op, da Hansine pludselig kom ud og med barnet på armen vandrede haven rundt og fremmumlede den vanlige remse, intet anende, at vi sad i træerne og ikke turde klatre ned. Først ved to-tiden blev vi frigivet og listede hjem i seng.

– Gråve fik et sørgeligt endeligt. Familien måtte gå fra ejendommen og blev sat på fattighuset, hvor der juleaften blev trakteret så ualmindelig godt et måltid mad, at Gråve blev syg om natten. Der blev kaldt på bestyreren, som slog det hen med, »at han nok havde 'forådet' sig«, men da der senere igen kom bud, at manden skreg af smerte, besluttede han dog at sende bud efter lægen. Inden denne kom frem, var Gråve død.

Carl Lind Andersen.

Fra lyngmark til plantage

Nogle træk fra Vestermarie udmark

Tekst og foto: Frede Kjøller

Vestermarie Plantage er den yderste vestlige del af den gamle bornholmske højlyng, mest kendt for de meget talrige oldtidsminder (røser og skibssætninger), som findes her; men det er også et sted, som rummer en hel række smukke landskaber. Nu er det skov det meste, men endnu for 100 år siden lå det øde »- en stor og ufrugtbar Strækning af Højlyngen«, siges der i første udgaven af Trap (1857). Denne tilstand skulle ikke vare længe. Allerede i 1848 var Højlyngen udskiftet mellem staten og kommunerne, og ved lov af 9. februar 1866 fik man en ordning således, at af de ca. 1050 tdr. land udmarksjord, som var kommunens andel ved skiftet, skulle de 200 tdr. land tilplantes med skov, og resten bortarvefæstes (Jørgensen: Bornholms Historie II, s. 293 flg., K. Thorsen: Bornholms Historie s. 82).

Tilplantningen lod ikke vente længe på sig. Det var en lærer ved Tingsted skole, H. P. Jensen, der som den første tog sig af skovplantning – ansat plantør havde man jo ikke endnu – og i Vestermarie sogneråds protokoller ses sognerådet, som her er lig udmarksbestyrelsen, første gang at være samlet på udmarken for at se på beplantningen i 1869. Man er altså hurtig kommet i gang med tilplantningen. Siden har Vestermarie sogneråd hvert år været på denne tur, som nu er blevet tradition og har fået karakter af en lille udflugt. Kom man end hurtig i gang med plantningen, så tog den dog sin tid. H. P. Jensen efterfulgtes i arbejdet af plantørerne Olsen og Skov og endelig af M. L. Kristiansen, som blev plantør i 1887. I 1921 afløstes M. L. Kristiansen af sønnen Math. Kristiansen, som stadig er opsynsmand i plantagen. Det vil altså sige, at far og søn gennem 76 år har virket i den samme skov, har set små graner blive til granvoksne kæmper for at fældes og udskiftes med nye, har set generationernes skifte – også i skoven.

Da M. L. Kristiansen blev plantør, lå der endnu megen lyng, men alligevel er det meste af skoven, som står nu, plantet efter 1921 som afløsning for den ældste skov.

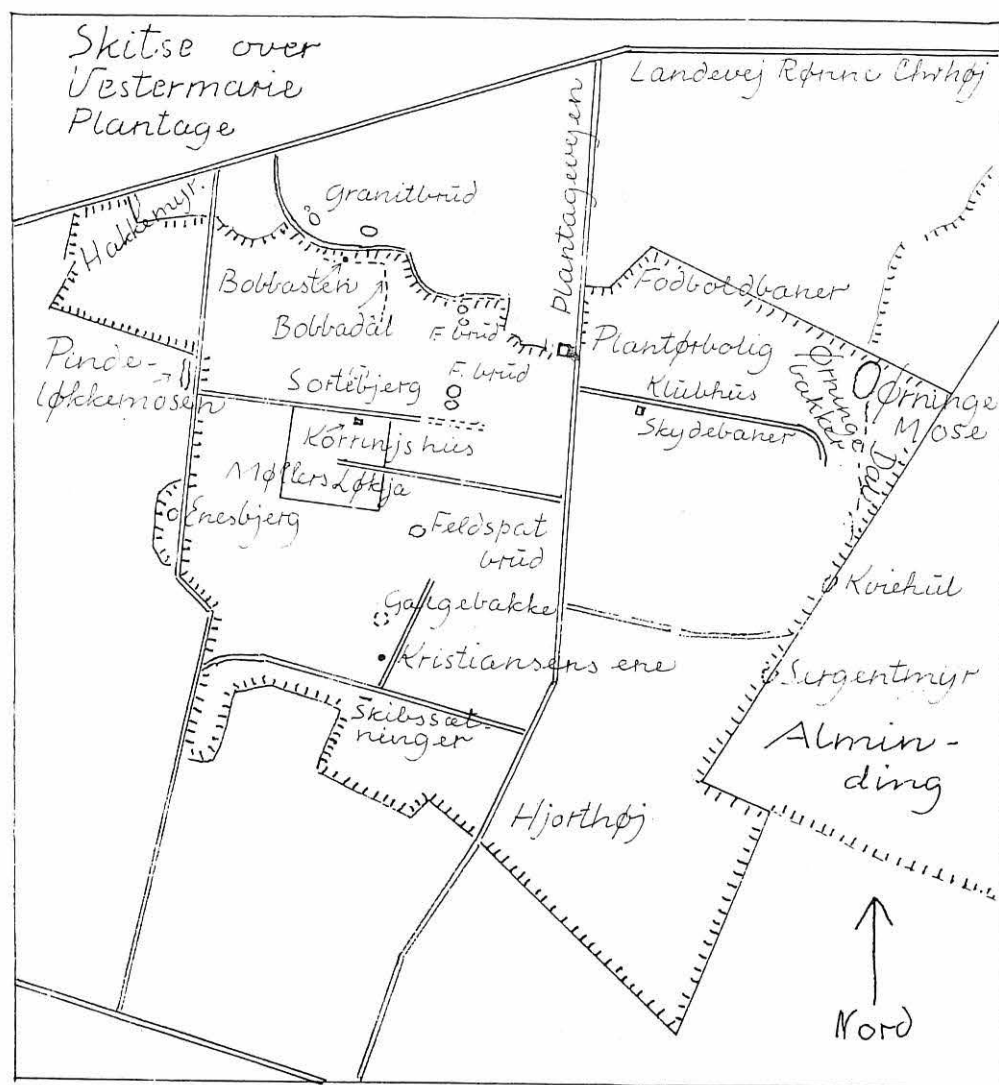
Som et karakteristisk træk ved skoven i dens opvæksttid for 50–60 år siden nævnes de umådelige mængder af »byllenbær« (blåbær), som fandtes – ikke alene i Vestermarie udmark, men også i Almindingen – og når bærrerne blev modne, var bærplukkerne et dagligt syn. Og der var mange. Det var vel nok sådan, at de fleste familier i omegnen forsynede sig med »byllenbær« til eget brug; det kunne give en halv dags udflugt

Skovrydning med flytteblokke i plantagens midte

»Bobbasten«

eller måske mere for mor og børn; det rettede sig ganske efter behovets størrelse. Men der var også mange mindrebemidlede koner, for eksempel fra Kærene syd for lymbakkerne, der ligefrem udnyttede bærmængden erhvervsmæssigt, for det kostede

Skæmmende spor af sprængninger ved »Bobbadal«

naturligvis ikke noget at plukke. De plukkede dagene igennem, ofte med hjælp af børnene, og gik til Rønne, hvor de solgte bærrerne »på Torvet«. Derved skaffede de sig en ofte hårdt tiltrængt skilling til erstatning for, hvad en drikfædig mand forsømte eller, hvad der ellers kunne være årsag til nød. (M. K.).

Rundt om i lyngen sås de gamle hulveje, smalsporede og op til en halv alen dybe. De er der såmænd endnu, men oftest skjult af beplantningerne.

Plantørboligen, som står nu, byggede M. L. Kristiansen i 1908. Men før dette stod her et gammelt bindingsværkshus med stolper og lervægge, som udvendig var beklædt med spåner. Det havde tidligere stået ved Hakkeled, men var altså flyttet her op.

En del af de gamle gærder og diger, som enten omgiver skoven eller ligger inde i den, er også fra denne plantagens første tid, det vil sige fra omkring 1870'erne, der åbenbart på flere måder har været en virksom periode her i området. Således er foregået en ret betydelig brydning af feldspat og kvarts, som udførtes til Tyskland (Stettin) og Rusland (Riga) som råvarer til porcelænsfremstilling. Brydningen påbegyndtes i sommeren 1872, men

indstilledes igen 1878. Hele dette foretagende, som der var stillet så store forhåbninger til, kan der læses udførligt om i Axel Garboe's »Bornholmer-Geologen Magnus Jespersen«, Kbhv. 1931, s. 126 flg.

Sognevejen, der fører gennem plantagen i retning nord-syd, benævnes nu meget logisk »Plantagevejen«. Som et kuriosum kan nævnes, at den samme vej i 70'erne kaldtes »Glasvæjn«, og det var lige så logisk. (M. K.). De gamle feldspatbrud findes i øvrigt endnu; der er 5. Det sydligste ligger ca. 300 m nord for Galgebakken. Ca. 300 m nord for dette ligger det største af bruddene samt et mindre, og ca. 300 m nord for disse – eller ca. 250 m vest for plantørboligen – i Nørregårdslyngen (nu kommunens) ligger endnu 2 mindre. Der har tidligere ligget en del feldspatbrokker ved bruddene; men det meste er borte nu, kørt ud på skovens veje. Egentlige skønhedsåbenbaringer kan disse feldspatkuler ikke siges at være.

Desværre er der også andre brud, nemlig granitbruddene, stenkulerne fra før 1. verdenskrig, i skovens nordlige del, hvoraf især et er stort, fuldt af vand og dybt med bratte brinker, som er skjult i omgivende krat, direkte livsfarligt for intetanende, et af de skæmmende sår, som vi bornholmere efterhånden har tilføjet urklippen så mange af.

Før 1914 havde stenarbejderne et skur her, som de kaldte »Villa Nøjsomhed«, og navnet var sikkert betegnende, for det var et hårdt job at presse stenen for brød.

Det sydligste af feldspatbruddene

Bruddene har også været i anvendelse i perioden mellem 1. og 2. verdenskrig. Fra denne periode stammer nogle maskinfundamenter i nærheden.

Det vel nok fineste naturmonument i Vestermarie udmark har vi i umiddelbar nærhed af de gamle stenbrud. Det er »Bobbasten« (Danske Folkeminder 39, s. 171), en jættemblok, måske Bornholms største fritliggende vandreblok, nydelig anbragt på et underlag af andre svære stenblokke. »Der boer enj Bobba unje«, sagde mødrene i ældre tid til deres børn, når de legede der om aftenen og skulle hjem. (M. K.).

Stenen har vel givet navn til det dalstrøg, den ligger i. Det kaldes »Bobbadal«, men denne er dog ikke det store sus, stærkt tilgroet, som den er, våd og ufremkommelig og naturligvis med kraftige spor af stensprængning. Sprængningerne er sket helt op til stenen, som mærkelig nok har fået lov til at ligge. Som den ligger nu, ligger den gemt i krat. Der burde skoves lidt i hvert fald nærmest ved stenen, så den kunne præsentere sig lidt bedre. Bobbadal har her øst-vest retning, men bøjer af mod syd. Følger man dalstrøget, når man ca. ½ km i syd ind under Sortebjerg, som tidligere var et fortrinligt udsigtspunkt. Nu dækker skoven det meste af horisonten, men stadig er dog Sortebjerg en yndig granitkulle med røser og flytteblokke, hvoraf en er særdeles smuk, ener og lyng. Navnets oprindelse

skyldes muligvis religiøs kultus (K. Thorsen: Offerbjerger på Bornholm, Bornholms Tidende 1942).

Som tidligere omtalt er Vestermarie Plantage mest bekendt for sine talrige oldtidsminder, først og fremmest røser og skibssætninger (102 fredede røser og omkr. 8 skibssætninger). De fleste ligger i plantagens sydlige dele, således omkring Galge-

Stor vandreblok på Sortebjerg

Forreste del af afdækket skibssætning syd for Galgebakken

bakken i skovens sydvesthjørne. Amtmand Vedel kalder den (i »Bornholms Oldtidsminder« s. 25) Enesbjerg, hvilket han har efter Mansas kort over Bornholm (1886). Men Mansa må have taget fejl. De stedlige beboere kender kun navnet Galgebakke for stedet (det gælder også de gamle); ved navnet Enesbjerg forstår de en helt anden lokalitet, som ligger et lille

»Sergentmyr«

stykke vest for. Fra Vedel er fejlen ført videre af I. M. Boberg i »Bornholms Gravhøje i Sogneoverleveringerne«. (Bornholmske Samlinger 1932, s. 56).

Galgebakkens højeste punkt udgøres af en opkastet stenhøj, og i midten af denne påviser man endnu det hul, hvori galgen skal have stået.

Der er fra højen en pragtfuld udsigt ned over Vestermarie; men i løbet af nogle år vil skoven foran være vokset op således, at al udsigt er forsvundet. På bakken ligger foruden stenhøjen 14 røser og 2 skibssætninger, hvoraf den store vistnok er den største af samtlige skibssætninger i plantagen. Den anden er »jollen«, redningsbåden, om man vil. Hvad betydning den har, ved jeg ikke; men i alt fald kan størrelsesforholdet godt retfærdiggøre forklaringen. Den er nemlig meget mindre. På lignende måde forholder det sig med de øvrige skibssætninger: en stor har altid en lille evt. en røse i sit følge.

200 m syd for Galgebakken ligger den største samling af skibssætninger, 5 stk., hvoraf den ene blev afdækket ved en international geologikongres 1960 – og lidt vest her fra ligger endnu én.

Ved skovvejen, der fører fra den sydligste samling af skibssætninger op til Galgebakken, står i vejens venstre side en

Skovvej ved »Kviebullet«

»Orningemose« set fra nord

Den smukke, naturlige vegetation på Enesbjerg

stor ene. Den er skovens fineste, ca. 35 år gammel og vokset op under plantørens særlige bevågenhed.

De største samlinger af røser findes i plantagens sydøstlige hjørne, således ligger på Hjorthøj 3 store røser.

»Ørningemose« set fra syd

Ved besøg i Vestermarie Plantage er en spadseretur langs det østlige skel i høj grad umagen værd. Om skellets beliggenhed kan man nemmest orientere sig på Generalstabens kort.

Det østre skel til Almindingen udgøres af et jorddige og en skelgrøft, som går i retning NØ. Terrænet er syd fra stærkt stigende. Det store område i Almindingen her indenfor er ryddet, og der er fra skellet en storartet udsigt ned over skovens randbebyggelse og det sydlige lavland med havet længst ude. Foran ligger de gamle lyngbakker uden lyng, men med det smukke morgræs bunkens (*Deschampsia flexuosa*) lysbrune farve og isprængt istidens store og små stenblokke, nogle særdeles anselige.

Det fortælles, at det oprindelig var hensigten, at Vestermarie skulle tilkendes området inde fra Almindingsgærdet og vestpå. Men sådan blev det ikke, staten beholdt udmarken ud til det nuværende skel, hvor diget blev opkastet.

Nået op over den sydlige bakk skråning, kommer man til en lille myr, som skellet går lige igennem. Den bærer det mærkelige navn »Sjasantmyr« (Sergentmyr), fordi, ifølge en overlevering, her engang er druknet en sergent (M. K.). Det er en højlyngsmyr af den gamle slags, en type, der nu er meget sjælden. Den ligger frilagt for skov, men i øvrigt ganske uberrørt med et vandhul af få meters tværsnit og med sur reaktion. Den har højlyngsmyrens karakterplanter placeret i velordnede

»Kristiansens Ene«
syd for
Galgebakken

samfund. Inderst i en ring omkring kærret står almindelig fredløs, kæruld og tuer af star. Næste bælte har puder af tørvemos (Sphagnum), kæruld og veludviklede rosetter af den morsomme insektædende plante rundbladet soldug. Yderst står et bælte af lyng. Denne lyng har åbenbart haft et fristed her fra tiden før plantagens anlæg. Hvor der nu står bølget bunke, stod skoven, som kvalte lyngen. Sphagnum puderne går helt ind i lyngbæltet, således at lyngplanterne med nød og næppe kan stikke skudspidserne op over mosset. Den lille myr er en perle, som kun har få sidestykker i dag – tidligere var der mange. Mens jeg stod her, drog en flok regnsponer hen over højlyngsområdet. Deres dybe, vemodige fløjten klang ind over vidderne, og jeg fornåm ligesom lidt af den stemning, som må have hvilet over lyngen for 100 år siden.

Lidt længere i NO ligger endnu en myr, »Kvajahället« (Kviehullet), som hverken har Sergentmyrens skønhed eller uberørthed, men ligger som en tilgroet sump. Navnet kan vel have lignende årsag som det fornævnte; men det fortælles også, at der engang skal være set en kvie med to hoveder her (B. S.). I øvrigt hedder det sig, at sumpen, som nok strengt taget ligger i Almindingen, skal være bundløs (M. K.). Kviehullet ligger i et dalstrøg, som begynder lidt i NO for Sergentmyr og nogenlunde følger skellet mod NO. På almindingssiden af skellet ligger her et stærkt kuperet landskab med kraftige bakkedrag formet i urfjeldet.

I plantagens nordøstre hjørne ligger den sidste og største af skovmoserne i det nævnte dalstrøg »Ørninga Måza« (Ørninge Mose) i Ørninge Dal med Ørninge Bakker lige vest for. Det gamle navn siges at være Ørne Bakker, og dette lyder nok så sandsynligt. Navnet »Ørninge« er så afledt heraf. Bakkerne

»Pindeløkkemosen«

benævnes også Bjørne Bakker (B.S.). Stednavnebogen søger at give en forklaring på dette navns opståen; men mon ikke den rimeligste forklaring er, at der er sket en forveksling af lyde, en hørefej, således at forklaringen er overflødig. I alt fald kendes navnet Bjørnebakker eller Bjørnemose ikke i folkmunde.

Ørninge Mose med eng, klipper og ener hører i landskabelig henseende til de smukkeste områder i plantagen.

En stor del af områderne i plantagens udkanter er udmarksparceller tilhørende forskellige gårde i sognet. Men da kommuneplantagen, som allerede nævnt, ikke er særlig stor, har kommunalbestyrelsen, når lejlighed har budt sig, købt op af disse parceller, som naturligvis særlig ligger i plantagens vestlige del, hvor der følgelig også er en særdeles indviklet matrikulering og skelføring. Syd for Sortebjerg ligger et få tønder land stort areal, der er indhegnet med stengærder og kaldes »Møllers Løkja« (Generalstabens målebordsblad 1943). Det er et stykke tidligere avlsjord, som har hørt under »Anhøj«, 67. slg. fortov, men blev købt af kommunen i 1943–44. Siden har der været planteskole, nu er den tilplantet. Umiddelbart op til det nordlige gærde i »Møllers Løkja« ligger nogle store kampesten. Det er resterne af et hus, hvor »Korrij« boede (Sejer: Bornholmske Folkeminder, s. 65). Det var ham, som myrdede den gamle kirkemøller i Vestermarie (Palle Rosenkrantz: Mordet i Vestermarie, Kbhv. 1902). Den nævnte tomt ligger lige ud til en ret bred skovvej. Stiller man sig midt på vejen og ser mod vest, ligger Pindeløkkegård midt for vejen længst ude i horisonten, hvilket er meget symbolsk, eftersom netop denne vej blev anlagt af gårdejer Westh, Pindeløkke, i slutningen af forrige århundrede. Det var hans mening at føre

denne vej ud til Plantagevejen; men dette nåede han aldrig; det sidste stykke mangler. (M.K.).

Ved Pindeløkkemosen i skovens udkant, hvor vejen skærer skelgærdet, ses endnu et par statelige ledsten. Mosen er en mergelgrav fra omkring århundredskiftet; den har smukke omgivelser.

Den smukke flora på vestskråningen til Ørningemose: Fingerbøl, Gederams, Bjerg-Perikon m. fl.

I plantagens udkanter findes endnu et par gamle moser, nemlig Hjorthøj Mose ved Hjorthøj. Den var tidligere en ret stor myr, men er nu udgravet. Endvidere Hakkemyre længst i vest i umiddelbar nærhed af det gamle lyngled »Hakkeled«, som nok har været et af øens vigtigste udmarksled (Bornholms Stednavne og K.Thorsen: Omkring Bjerget og Hakkeled, Bornholms Tidendes kronik 27-8-1941). Det var for 50 år siden en stor mose, hvor børnene løb på skøjter om vinteren – nu er også den afvandet.

Hermed er fremdraget nogle træk ved et af Bornholms mest minderige områder. Det rent forstlige er forbigået; det ligger uden for denne artikels rammer, skønt skoven som sådan heller ikke er kedelig med sine varierende beplantninger af mange træsorter. Men det er en plantage, hvis udseende som følge af hugst og store stormfældinger med efterfølgende nyplantning vil ændre sig meget i løbet af få år.

Af praktiske hensyn er kildehenvisningerne anbragt i teksten. B. S. henviser til »Bornholms Stednavne«, København 1951. M. K. er plantør Math. Kristiansen ved Vestermarie Plantage, fra hvem en række af oplysningerne stammer.

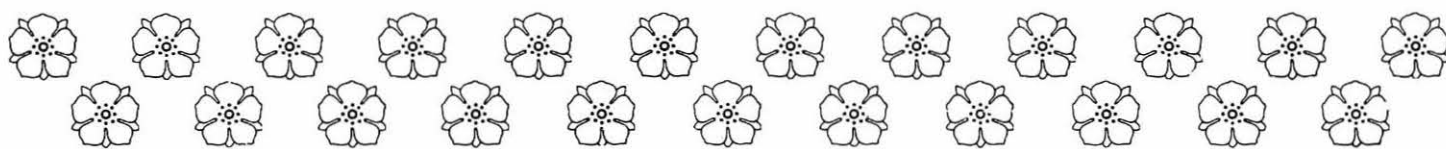
Frede Kjøller.

Mindesten ved 6. kreds' klubhus i plantagens nordlige del. Den bærer indskriften: 6. Kreds 1869–1939 For Fædres Virke / for Ungdoms Id / vi rejste Bauta / for sene Tid.

Fritliggende bautastene, Bjergebakken, Vestermarie (Frede Kjøller fot.)

Det engelske overfald og de bornholmske kapere

Fra de ældste tider har menneskene bekriget hverandre, had, misundelse, begærlighed, rovlyst og meget andet har kastet folkeslagene ud i ofte langvarige krige, som har hindret folkene i at passe de fredelige sysler.

Når det mægtige Romerrige i oldtiden var i krig med nogen, måtte alle under riget sorterende folkeslag »slæbe med« på Roms side, ingen neutralitetsstilling kunne indtages. Det har gennem tiderne heller ikke været let at holde sig uden for andres opgør. Vi ser helt op til vore dage (jfr. de to sidste verdenskrige og årene derefter), at det gælder om at tage sit parti på den »rigtige« side – i god tid!

Danmark, som fra tidernes morgen har været en betydelig søfartnation for handel m. v., var også helt op mod 1800 i besiddelse af en betydelig krigsflåde, som man overalt regnede med og havde respekt for. Talrige overenskomster og traktater udveksledes om forsvarsforbund og neutralitetsspørgsmål med forskellige lande. Men alene fortolkningen heraf kunne være en værre jungle at færdes i, næsten altid noget for viderekomne.

A. P. Bernstorff, vor fremragende statsmand og udenrigsminister, havde gennem længere tid styret statsskibet klar af krigsbegivenhederne rundt om. Handelen var blomstret, og landet svømmede med penge. Men efter at Bernstorff var død (1797), og det vældige basketag tog til mellem England – nummer ét på havet – og Frankrig – førende nation på fastlandet – forværredes forholdene alvorligt. Navnlig var de neutrale stater (bl. a. Danmark) og England særdeles utilfredse med hverandre. De neutrale på grund af Englands generende og hensynsløse nysgerrighed, ikke blot mod fjendtlige, men også mod de neutrale magters handelsskibe. Og England var stærkt imod, at nogle neutrale lande (bl. a. Danmark) lod deres handelsskibe konvojere af krigsskibe, som lejlighedsvis tørnede sammen med den engelske sømagts.

Englænderne besluttede så en »belæring« til Danmark desangående, som det første offer. Efter en større »flådedemon-

stration« i Øresund tvang man os *bort* fra vort konvojsystem. Efter at det mægtige Rusland senere havde tvunget os *ind* i det af Rusland-Sverige-Prøjsen dannede neutralitetsforbund rettet mod Englands overgreb ved visitation af konvojerede handelsskibe, var Englands modtræk, at det udrustede en mægtig flåde, og at alle dansk-norske skibe, som befandt sig i engelske havne, beslaglagdes. Nu skulle Danmark tugtes alvorligt, og det snarset, inden isen brød op i østersøhavnene, og således russerne, svenskerne og prøjserne kunne nå at komme os til hjælp. Dette skete i vinteren 1800–1801. Og i det berømmelige skærtorsdagsslag på Reden i København (den 2. april 1801) mellem Englands store søkriger, admiral Horatio Nelson og vor egen helt, kommandør Johan Olfert Fischer (* 4. august 1747 † 18. februar 1829) måtte vi jo omsider trække det korteste strå. Nelson selv indrømmede dog senere, at af hans over 100 søslag, større og mindre træfninger, havde dette slag været det forfærdeligste. At han efterhånden havde været svært i knibe under slaget, ses af, at han bag Fischers ryg sendte bud til kronprins Frederik (senere Frederik VI) angående våbenstilstand, hvad kronprinsen accepterede, stadig uden Fischers vidende og godkendelse.

For øvrigt var det et tarveligt kneb, som Nelson benyttede... trussel om eventuelt at lade opbrænde nogle danske skibe... fyldt med sårede danske, en trussel, som jo ingen søkriger ville have tilsmudset sin ære med at iværksætte. Fra engelsk side skal man også strengt have dadlet dette Nelsons grimme »hestprangerkneb«.

Efter freden i Tilsit (1807), hvor den russiske zar Alexander I og kejser Napoleon havde sluttet forbund mod England, bestemtes det, at Danmark-Norge nu skulle *tvinges* til at deltage i blokaden mod England. På vanlig »røvermaner« sendte England *uden* krigserklæring en flåde på 24 linjeskibe til Øresund den 16. august 1807, landsatte ved Humlebæk et hærkorps på 30.000 mand, København omringedes, og da byen

havde *forsøgt* (ja, tænk engang!) at forsvare sig, foretoges (fra den 2.-6. september) et frygteligt bombardement, som næsten helt ødelagde staden, der måtte kapitulere. »Engelskmanden, den forbandede tyv« røvede så omkring 21. oktober hele vor flåde – her nogle tal – 15 linjeskibe, 15 fregatter og korvetter, 8 brigger, 31 kanonbåde, meget materiel, samtidig med at man på vanlig vandalmaner nedstyrede og ødelagde de under bygning værende fartøjer, og alt (bygningstømmer og lignende), som ikke kunne medføres, ødelagdes omhyggeligt. Værdien af det hele ansloges til 30 millioner rigsdaler, en dengang uhyre sum. Først derefter fulgte den engelske krigserklæring den 4. november. I »History of England« har da også nutidsenglænderne skarpt kommenteret alle disse voldshandlinger, som – siges der – end ikke kan retfærdiggøres af den alvorlige situation eller endog – skræk.

Til sorgen over den ødelagte hovedstad, de mange dræbte, over de mange sårede (senere krøblinge), over de mange enker og faderløse børn, over tabet af vor stolthed, vor herlige flåde m. v., kom jo nu, at vort lands storhandel så frygteligt lammedes, så tusinder og atter tusinder berøvedes muligheden for at udføre deres lovlige erhverv og med deres familier kastedes ud i den yderste nød og elendighed. Det rasende had mod de engelske røvere forenede nationen. Grundlaget for kapervæsenet (som jo ikke var nogen ny opfindelse) genskabtes, og allerede så tidligt som 14. september 1807 udstedte kronprins Frederik (senere Frederik VI) et reglement for kaperfarten. Det gav ret til private til udrustning af bevæbnede fartøjer til opbringelse af fjendtlige handelsskibe, der efter en priseretsdom blev solgt med ladning ved afholdte auktioner og beløbet efter visse regler fordelt mellem rederiet, kaperkaptajnen, dennes mandskab – og *staten* ikke at forglemme. Disse kaptajner og deres officerer og mandskaber (»kapergaster« kaldet) var ikke alle »Guds gode børn«, og de mange, mange penge, som de havde skaffet sig under deres farefulde færden på havet, forødttes ofte ved spil, sviren og sværmen samt ved en vanvittig ødsel »leven over evne« i land.

En del af kaperiets »spidser« var de forvovne Helsingørfærgemænd (som havde netop de hurtigsejlende både, som bedst egnede sig til kapertjenesten). Af disse færgemænd skal her nævnes en af de mest gudsforgående kroppe, *Jens Christian Lind*, som efter talrige togter, besværligheder, rige opbringninger, stadig i livsfare, med masser af penge indtjent, i 1814 ikke ejede salt til et æg, hvorefter han atter med godt humør – genoptog sin færgemandshåndtering i den gode stad Helsingør.

»Endskønt en del deraf var sandt, var der dog megen løgn iblandt« har man vel ofte med rette kunnet hæfte på mangan »spunden ende« af og om kaperfolk. Men efter de tilgængelige beretninger viser det sig, at mindre kapere til tider slog sig sammen om store opgaver, som kamp med større engelske enheder og i forening med landets tapre kanonbådsbesætninger, er gået på både brigger og korvetter, ja, selv på fregatter og linjeskibe. Megen snildhed har kaperne udfoldet à la Gjøngenhøvdingen og Tordenskjold, mange brådne pander har været uddelt og modtaget, mange folk dræbtes eller såredes, mange fartøjer er gået tabt, dog mest – synes det at fremgå af kilde-skrifterne – ved forlis, eksplosioner om bord og andre ulykker end ved erobringer o. l. af vore skibe af fjenden. Raske, hårdføre, tapre folk har disse af engelskmanden så frygtede og

hadede fyre været, og meget af, hvad Danmark mistede i værdier, kom igen »både ved kaprede skibe og kostbare ladinger. Det var David, som gik løs på den engelske Goliath, som ofte fik stenen i panden og gik i gulvet med et brag og erobredes af vore forvovne folk.

En del kaperkaptajner og gaster forstod dog at holde på skillingen. Når her omtales nogle enkelte fornuftige folk, er det, fordi de mange gode prisepenge senere kom noget virkeligt sundt til gode.

En af de første kapere, som stod ud fra København, var skonnerten »Mandal«, som den 16. november 1807 passerede Langebro, ført af bornholmeren, løjtnant *Casper H. Wolffsen*, kaldet »Bornholms Tordenskjold« – med otte kanoner og seksogtres mands besætning (det har bestemt ikke været noget luksustrip hverken for officerer eller mandskab!). Næstkommenderende var broderen, *Christian Leegaard Wolffsen*, kun

Kaperkaptajn Casper H. Wolffsen

22 år gammel. Allerede den 25. november vendte »Mandal« tilbage fra sit kryds på Østersøen – med seks tagne priser, de fleste brigger, til en værdi med ladning af *ca. to tønnder guld* (ca. 200.000 daler).

I 1808 blev Christian Wolffsen selv kaperkaptajn på »Frederiksværn« på 27 kommercelaster (54 nettoregisteretons), 10 kanoner, besætning 71 mand. Den 25. juni 1808 kæmpede skonnerten ud for Humlebæk og Sletten en hård kamp mod en fjendtlig overmagt på to engelske kanonbåde og syv barkasser. Under kampen, som varede tre timer, fik skibet en værdifuld hjælp fra landbatterierne og slap ud af klemmen. Den 20. juli 1808 var »Mandal« – broderens skib – nord for Hven i kamp med en engelsk orlogsgalej.

Mellem disse fægtninger tog brødrene Wolffsen ved Bornholm seks priser, deraf en brig med 1.000 tønnder tjære, som *staten* købte for 40.000 rigsdaler. Under et senere kryds i Østersøen tog »Frederiksværn« det svenske skib »De tre brødre« med tømmer og 200 slibestene (vi var jo nu i krig med Sverige). Desuden kapredes den hollandske skude »De Vrau Martha« med ladning (bestemt for England) på 6.000 bundter garn og 170 stykker paklærred. Begge disse priser bragtes til København og solgtes dér næste år.

Under kommando af næstkommenderende tog »Frederiksværn« under Christiansø det engelske skib »Patriot Post«, brig

på 80 kommercelaster (160 tons), med 400 pakker hør og 200 tønder hørfrø, som også solgtes i København 1809.

Den 24. oktober 1808 lå brødrene Wolffsen hver med sin kaperskonnert i Christiansø havn og tog begge livligt del i fæstningsforsvaret mod en engelsk flådeafdeling bestående af to linjeskibe, en fregat, to bombardérbåde og to mindre fartøjer, som måtte sejle bort efter tre timers resultatløs beskydning.

Det var nu ikke altid den bare fortjeneste. Nogle gange »brændte« man sig, bl. a. også Wolffsen'erne, og måtte yde betaling for *ulovligt* kaprede fartøjer – »hvor der handles, der spildes«, måtte jo så erkendes – det var jo krigsrisiko, tør siges.

I april 1809 overdrog Casper »Mandal«s føring til broderen Christian, medens han selv tog kommandoen på sin nye, fine skonnert »Greve Daneskjold« på tolv kanoner, på hvilken han kæmpede mod fjenden i Kattegat, Skagerak, Nordsøen, ja, helt ovre ved Skotlands kyster, og tilføjede »røverfjenden« adskillige tab. Godt sømandsskab måtte der jo ofte vises, når han som dristig kaper listede sig ind i konvojen og »skar« sin prise ud – og bortførte den for næsen af den store konvoj-dækning, som var magtesløs – det blev jo først i senere tid muligt – i dampkraftens tid – at kunne vende skuderne selv i hårdt vejr.

Og den ansvarshavende kaperkaptajn måtte stadig være på vagt mod uventede begivenheder. En stor kaperskude, som havde gjort store og gode kryds med stort held, var engang uforsigtig, holdt slet udkig og overraskedes af et britisk fartøj og blev – som man siger – »taget på sengen« eller vel egentlig »på køjen«. Det blev en hed strid »udi den bare skjorte«. Besætningen troede sig allerede nedkæmpet af briterne, da et velrettet kanonskud splittede angriberne, som i hast måtte tage flugten.

Her er givet nogle eksempler på bl. a. brødrenes *store opbringninger*. Men da de under krigen så godt som altid var på søen og i virksomhed, ville pladsen her ikke tillade fortællinger også om de mindre affærer gennem tiderne.

Der er i tidernes løb talt en del »pro et contra« om disse udplyndringer, ofte kaldet »sørøveri« mod »vore stakkels modstandere«. Men hvem var det, som begyndte? Englænderne! Hvem havde stedse oprådt med den yderste brutalitet? Englænderne! Hvem søgte stadig af yderste evne at plyndre og ødelægge os? »Engelskmanden, den forbandede tyv«! Oftest var det rige engelske redere, som ejede skib og ladning, folk, som nøje kendte den store risiko, de løb, og som oftest i påkommende tilfælde havde særdeles godt råd til at bære tabet. Det var simpelthen ren hasard – stor indsats, stor risiko. Men mægtig fortjeneste, når det gik godt. Og en mægtig lussing til gengæld, hvis skuderne opsnappedes af vore dristige kaprefolk. Det var gengæld, det her – hævn – tak for sidst. En del af vore tapre kaperskibe hed da også f. eks. »Hævn«, »Hævneren«, »Tak for sidst« eller andet passende navn for disse »hævner«-skuder mod røverne.

Men ak! Da krigen omsider var til ende, var det ruin for gamle Danmark, ulykkelige tider fremover, tab af Norge, statsbankerot, og meget andet ondt. Dog, som man siger, »fædrenes synder nedarves på børnene!« »Nutids-englænderne« har jo måttet betale boden for Gammel-Englands forsyndelser mod

andre folk – hvide og farvede – og for det *had*, som derved skaffes mod dem.

Efter krigen vendte de dansk-norske krigsfanger hjem. Man regner med, at efterhånden ca. 7.000 sømænd sendtes til England, hvor de – iført let kendelige fangedragter – bevogtedes strengt af brutale engelske vagtmænd – og det i gamle aftaklede krigsskibe, hvor der overalt herskede frygtelige forhold både i sanitær henseende og med hensyn til forplejningen o. a. Officererne kunne blive og blev udvekslet med andre ligestillede. Men underofficerer og menige led en frygtelig skæbne, medens krigen stod på. Mange døde da også der ovre, og mange af de hjemvendte var ødelagt for livet.

Da Nelson ved indløbet til Gibraltar (1805) på sit flagskib »Victory« (betyder Sejr) – linjeskib på 100 kanoner – ved Trafalgar tørnede sammen med den fransk-spanske modstander og fuldstændig ødelagde dennes flåde, erobrede han bl. a. 18 fjendtlige skibe. Og således sattes for bestandig bom for kejser Napoleons drøm om invasion mod England. Den fransk-spanske flåde var nemlig på vej op til Napoleons atlantehavsflåde for at forene sig med denne. Men sejren var dyrekøbt; Nelson selv dræbtes under kampen.

Det er vel forståeligt, at nationen stedse har søgt at bevare Nelsons flagskib, og så stor en seværdighed er »Victory« stadig, at denne ca. 200 år gamle kæmpe *selv* dækker sine vedligeholdelsesomkostninger ved den indgående entré, som stadig rinder i kassen. Vores egen »Jylland« er forhåbentlig sikret foreløbig. Den er jo kun med sine ca. 100 år en yngre herre i sammenligning med »Victory«.

Når man, som jeg, er ildtilbeder af det skønne Bornholm, ved, at kaperkaptajn Christian Wolffsen, Rønne, under krigen (1807–1814) grundlagde den kapital, for hvilken Søholm Keramikfabrik, der har vist flaget i gode og onde tider og for nogle år siden rundede de 125 år med fuld honnør i året 1835, går tankerne tilbage til fædrelandets trængsler og de mange kampe den gang, hvor de gæve »guttermænd« – for eksempel også de hårde, bornholmske halse – med succes svang hævnens sværd mod de engelske røvere.

Lauritz Ludvigsen.

Redskabsbus i Almindingen (Frede Kjølter fot.)

Farende kunstnere gæster Bornholm

Blandt Bornholms gæster er også de mange kunstnere – skuespillere, sangere, musikere – der giver deres værdifulde bidrag til, at øen ikke i kulturel henseende skal føle sig afsondret. Giver Bornholm dem så noget til gengæld? Efterlader den smukke eller muntre minder i deres sind? Det har forfatteren *Arnold Hending* spurgt nogle af dem om. Og her er de svar, ni af dem, alle gode kendinge, har sendt ham. De ledsagende billeder fra filmsoptagelser på Bornholm stammer fra Arnold Hending's filmsarkiv.

»Alt er (blev) godt«

Skuespillerinden *Ellen Malberg*:

Forleden sad jeg med fars gamle bøger, og her var også *Helge Rodes*: »Alt er godt«, en lille tynd bog i et gammelt slidt, lilla ruskindsbind. Det gik i sin tid på Det kgl. Teater med *Jonna Neiiendam* som farmor, *Henrik Malberg* som Svend – og *Clara Pontoppidan*. Det var en henrivende og rørende lille enakter, som gik mange gange – og også blev spillet ude omkring.

Jeg mindes navnlig én bestemt gang, for da forsøgte jeg mig for første og sidste og forhåbentlig eneste gang som sufflør – og det var på Bornholm i det gamle, smukke *Rønne Theater*.

Jeg læste hos fru Neiiendam og fik lov til at tage med på denne tur – og blev anbragt nede i den lille kasse for at sufflere, når det var nødvendigt. Puh, hvor jeg svedte, og hvor jeg hele tiden satte ind på de gale steder. Far ville have suffli og knipsede ned til mig: »Kom, kom.« Jeg kom – og jeg fortsatte og troede, jeg *hviskede* op til fru Neiiendam. Hun så forfærdet ned på mig og vinkede afværgende. Så tav jeg – og så glemte jeg far næste gang. Fru Pontoppidan havde forud frabedt sig al hjælp, så kampen stod mellem farmor, Svend og fjolset nede i kassen. Jeg blev skældt godt ud bagefter!

Det var en køn debut på *Rønne Theater*. – Nå, heldigvis fik jeg ret hurtigt tilgivelse for mine synder, og jeg lærte i hvert fald den aften at få respekt for en sufflørs arbejde. Der skal både evne og øvelse til. –

Senere oplevede jeg heldigvis selv uforglemmelige aftner i *Rønne* – både når vi kom med teater-tourneer – og som solist i foredragsforeninger, hvor jeg mindes skolebestyrer *Jørgensens* smukke tak bagefter. *Nexø* glemmer jeg heller aldrig. De dejlige aftner i *Højskoleforeningen* med lærer *Bjerre*, i hvis hyggelige hjem jeg siden har været gæst. – Og der er mange andre,

som jeg ved denne lejlighed er glad for at kunne sende en hilsen og sige »tak for go'e, gamle dage.«

For tidlige blomsterovationer

Skuespiller *Louis Miebe-Renard*:

Det var første turné, *Andelsteatret* sendte til Bornholm. Jeg kan ikke huske hvornår. –

Forestillingen hed »Købt og betalt« – og var med *Bjarne Forchammer*, *Kirsten Jessen*, *Caja Heimann*, *Vald. Brothagen* og ego. De 8 dage, vi spillede på Bornholm, var én oplevelse, dels fordi vores kontaktmand derovre viste sig at være en dejlig gæstfri dame, fru *Sonne* – som, i årene, der fulgte, blev kendt med og afholdt af alle skuespillere – og måske især fordi man kunne mærke, at man kom med noget nyt.

Nå, men det jeg vil fortælle om er den aften, vi havde premiére – ikke i *Rønne*, men i en forholdsvis lille by inde midt på øen – med stemning under hele forestillingen... og lige til det øjeblik før stykket sluttede, og hvor netop begge par fik hinanden, og vi stod dér – *Bjarne* og jeg – og omfavnede hver sin tilkommende.

Pludselig blev vi bombarderet (ikke med æg og tomater) men med store, flotte blomsterbuketter. Det var lidt svært at lade være med at grine... og véd blev det med at regne med blomster... Jeg tror nok, vi opgav at levere de sidste replikker, og fik tæppet ned... eller rettere ned mod midten.

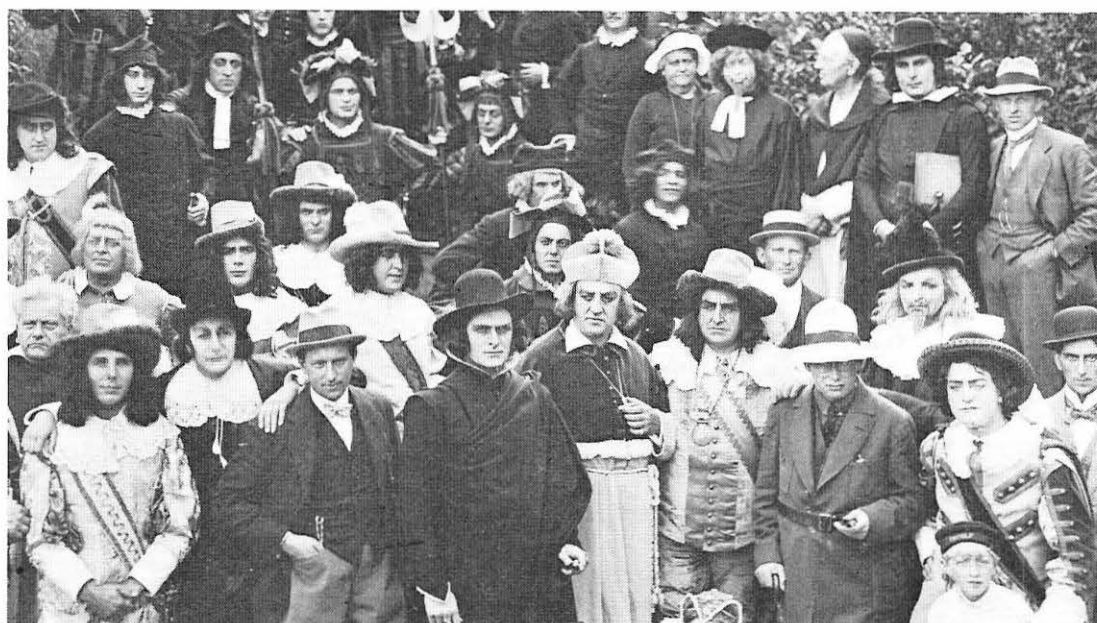
Den elskværdige fru *Sonne* havde godt nok aftalt med den lokale dørpasserske at kunstnerne skulle ha' blomster, når stykket var forbi, men hun havde jo tænkt sig at de skulle *overrækkes*, og først når det var forbi – men vedkommende har åbenbart været så begejstret, lige da de to par fik hinanden, at – hun var gået for »hårdt til den«... .

Hvad gjorde dog det... Vi har alle et dejligt minde om aftenen – og det er egentlig det vigtigste!

Her findes ikke dal og stejle bjerge...

Skuespiller ved Det kgl Teater *Elisb Foss*:

Bornholm betyder for mig en kæde af gode minder. Jeg har gæstet øen som solist – og som turistfører for »Politiken« adskillige gange.

1. Fra optagelsen af »En Aften-scene«; forreste række fra venstre: Svend Bille, Robert Schmidt, Richard Louw, Olaf Fønss, Fritz Lamprecht, Cajus Bruun, Fritz Magnussen

Men det var altså en dag i sommeren 1950, jeg vil fortælle om – ved denne lejlighed. Sammen med *Palle Huld* og *Stangerup* ledede jeg »Danmarks Friluftsteater«, og med et personale på 80 mennesker skulle vi nu opføre *Holger Drachmanns* aldrig forældede »Der var engang –« i Almindingen, altså i Aamyredalen, hvor der er den mest strålende akustik. . . og hvor bjerget, nok så dramatisk, kastede enhver lyd tilbage.

Vi spillede forestillingen i tre dage og havde op imod 4000 glade publikummere hver gang. Bænkene var placeret på mosejord, og det betød, at når disse mange mennesker begejstret klappede – og det gjorde de ofte – så sank pælene mere og mere. Til sidst sad de alle på brædderne på selve mosejorden, hvilket dog, det skal siges, kun forhøjede stemningen.

Huld har som prinsen sin kendte monolog, og heri skal han sige – og siger: »Her findes *ikke* dal og stejle bjerge. . .« Længere kom han ikke. Han så hen på mig som Kasper Røghat, rømmede sig og deklamerede nu: »Her findes *også* dal og stejle bjerge. . . og så var situationen reddet!

Jamen, jeg har været statist!

Skuespiller *Svend Bille*:

Efter en travl sæson hos *Betty Nansen* måtte jeg hvile lidt ud og valgte for 4. eller 5. gang at rekreere mig på Bornholm, hos venner i Melsted. Den sommer, det var i 1919, indspillede *Fritz Magnussen*, med *Olaf Fønss* som star, Chr. Winthers »En aften-scene på Bornholm. – bl. a. ved Hammershus ruiner.

Det var vistnok en gevaldig opgave, man havde taget sig på, med masser af medvirkende og masser af medbragte dekorationer. . . Og *megen* opstandelse vakte disse vældige og bevægede scenerier, og naturligvis var Fønss genstand for særlig for-gudelse.

Jeg kendte jo både Fønss og Magnussen og sidstnævnte var manden, der tilbød mit livs første og eneste »parti« – som statist!!!

»Du får tre dage som *adelsmand*, Svend,« sagde Magnussen.

Jeg havde jo egentlig tiden for mig og tog med tak imod tilbuddet og tilbragte nu tre dejlige dage mellem klipper og skær

– som adelsmand. Et øjeblik tænkte jeg på min gamle lærer, *Herman Bang*. Jo, *han* ville have frydet sig over sin elev i så fornem en klædning!

Hvad hjertet er fuldt af. . .

Skuespiller *Holger Fællessanger Hansen*:

Var det mon ikke *Jørgen Vibe*, der, først af alle, ansporede mig til at rejse til Bornholm, eller var det *Albert Luther*. Hvorfor i himlens navn tage til Capri? sagde han en dag til mig. . . vi har jo Bornholm – og Randkløveskåret i vores nærhed!

Jeg tror nok, at jeg kender øen temmelig godt. Jeg har været der 24 gange »i embeds medfør«, og en snes gange sammen med »Peddersen«, der altså er min kone.

Bornholm er aldeles vidunderlig i sommerdragt – også i september, i lyngblomstringstiden – men så sandelig også i december, når julesneen fortryller alt.

Jeg var på Grønland for ikke så forfærdelig længe siden, og deroppe blev jeg interviewet af radioens speaker. . . Så skete fadæsen. . . Stod jeg ikke dér ved mikrofonen – oppe på Grønland – og sagde: Ja, hvor er der dog skønt på *Bornholm*. . . Ikke sandt: Hvad hjertet er fuldt af. . .

Koncerten varede 24 timer!

Violinist *Wandy Tworek*:

Det er højst besynderligt at høre danskere fortælle, at de ikke har besøgt Bornholm – Danmarks perle i Østersøen (medens samme danskere måske har gæstet Mallorca flere gange); men i hvert fald har Bornholms skønhed og så alsidige naturs frodighed – dens hyggelige beboere – dens mange traditioner, såvel i borgerskab som i kunst – givet mig lyst og inspiration til gang på gang at besøge øen.

Selv mindes jeg mine talrige gæstespil med den største glæde og taknemlighed – ligesom mine ferier på Bornholm lever i et eget skær. – Og selv i mine ferier nødsages jeg til at tage violinen med, af hensyn til den nødvendige vedligeholdelse af min træning.

Jeg kom i en ferie til at sande, at det ikke skulle blive bare med *øvelser på violinen!* Herom denne historie:

En dag stod jeg og øvede mig på mit hotelværelse; med åbenstående vinduer hørte jeg pludselig musik i gården. Der stod en fisker med sin harmonika og spillede i samme tonart som jeg. Han sendte mig et stort smil og bad mig bare fortsætte, idet han vel mente, jeg trængte til lidt akkompagnement!

Og jeg tænkte: skal der være musik, så lad der være musik, hvorpå jeg sprang ud af vinduet. Tro endelig ikke, at jeg er akrobat (der var ikke højere fra jorden, end at jeg kunne skræve over) og gik så i gang med at musicere med fiskeren. Vi spillede alle de melodier, vi kunne sammen. (Dog ikke Beethoven, Brahms eller Mægaard).

Det hele var naturligvis tænkt som en ganske privat koncert – men midt i kampens hede så vi os omgivet af en masse nysgerrige tilhørere. Og inden jeg selv vidste af det, blev jeg puffet fremad i marchtempo... Og i samlet procession gik turen ned til havnen, hvor koncerten fortsattes... ombord i en fiskeskutter! Nu var der ikke bare én, men ti harmonikaer om os!

Musiken gjaldede, sangen klang, og dansen gik ud over den hele havn.

Hvor var det hylende skægt!

Efter hvert nummer skulle jeg have en halv kaffepunch, noget jeg normalt aldrig drikker, men ved denne lejlighed syntes jeg, at det smagte aldeles fortræffeligt! *Koncerten varede i 24 timer!!!*

Den kunne sikkert have varet i 24 timer til, hvis ikke min kone var dukket op for at føre mig hjem til hotellet. –

Hvordan jeg kom hjem, erindrer jeg kun tåget, men jeg véd, at på denne dag, der blev et døgn, sluttede jeg venskab for livet med disse gæve og dejlige søens folk. Et mere ægte og oprigtigt fællesskab har jeg ikke senere oplevet!

Denne gang overdrev jeg ikke

Skuespiller *Chr. Gottschalch*:

Det er længe siden, og det var i december. Tilgiv mig at jeg har g'emt årstallet. *Liva Weel* var engageret til at optræde på Bornholm, men dagen før afrejsen lå det sådan – på grund af isvanskeligheder – at strålende Liva meldte fra. Flyve, nej, det turde hun altså ikke! – Så blev det min tur i stedet for. –

I maskinen kommer jeg til at sidde sammen med to gamle studenterkammerater, der måske havde erfaret, at jeg faktisk – omend sporadisk – *kunne* falde for en lille overdrivelse. De unge kendte mig ikke, siger jeg, så det er nok deres mødre, jeg skal synge for! –

På flyvepladsen kommer en ung, nydelig mand mig i møde for at ledsage mig i sin bil til festsalen, hvor »slaget« skal stå. Han hilser venligt på mig og spørger nok så urbant, om jeg ikke vil indvilge i, at han kører en lille omvej til hotellet... Jo, gerne, siger jeg... og min belevne unge ven takker for min imødekommenhed og tilføjer: Jeg skal sige Dem, hr. Gottschalch, min *bedstemor* hørte Dem i sin tid synge »Den blodigrøde rose« i »Edderkoppen« og vil så forfærdelig gerne hilse på Dem! – –

Der ser De... Jeg havde ikke overdrevet... Det var *bedstemødrene*, der ventede mig!

2. Fra »Dødsklippen«. Einar Zangenberg ligger dræbt ved Helligdomsklippens fod. Foroven fra venstre: Ella la Cour, Tronier Funder og Edith Psilander

Havet og hestene - og filmminder

Filmprimadonnaen *Edith Psilander*:

Sommeren 1913 glemmer jeg aldrig. Det skyldes en dramatisk oplevelse på den dejlige klippeø Bornholm. Det unge filmselskab »Kinografen« skulle indspille et drama med titlen »Dødsklippen« – og i et stormvejr uden lige ankom vi til dette turisternes paradis.

Alle badebroer var fjernet – men selskabets direktør Einar Zangenberg, der var dansk films første vovehals til lands, til vands og i luften, var revnende ligeglad. Han trodsede alt... også alle sine medarbejders bønner. Hverken Ella la Cour, Tronier Funder eller jeg var glade ved situationen. I filmen, vi nu skulle tage scener til på Bornholm, var Zangenberg den unge dristige fisker, som jeg måtte blive forelsket i... Han blev det også i mig – ved Randkløveskåret. Her gik det løs – til havs. Den båd, jeg skulle om bord i i handlingen, forudså jeg måtte blive dødens, in casu havets bytte. Det gik i hvert fald så galt, at Zangenberg måtte svømme mig ind på klippen – en liden stund efter at vores fotograf, Poul Eibye, havde oplevet, at bølgerne havde slugt hans apparat. Han havde heldigvis været så forudseende at have taget et ekstra kamera med, så alle scener kom i »kassen«. –

Men Helligdommen var som et paradis at gæste. Dér boede vi hver gang, vi havde filmoptagelser på den gæstfrie ø... og det havde vi ofte. Bornholm bød jo os filmfolk de dejligste dramatiske kulisser. – Fra et sidste filmtogt til Bornholm husker jeg mit ukammeratskab med nogle små heste, der dels ikke kunne tåle de store sadler, vi havde medbragt, og vel sagtens

heller ikke *mit* ydre. Hver gang jeg steg op på et af dyrene, blev jeg kastet af...

Det er også den eneste uvilje, klippeøen har vist mig.

Nu skal det frem!

Skuespiller *Hans W. Petersen*:

I sommeren 1962 tilbragte jeg nogle feriedage hos en familie i Rønne. – En af disse dage, årets sidste eksamensdag, og just den dag, husets unge, håbefulde søn havde fået sin studenterhue, inviterede familiefaderen hele studenterholdet til gilde.

Umiddelbart før gæsternes ankomst trak faderen sønnen ind i sit lille privatkontor og låsede omhyggeligt døren.

Min søn, sagde faderen, du er nu nået til skels år og alder, skal træde ud i livet som voksen, moden akademiker og har derfor krav på, at dine forældre – og vel navnlig din far – giver dig visse oplysninger om livets hårde realiteter. Allerede ved din konfirmation drøftede din mor og jeg, *hvem* af os der skulle påtage sig den vanskelige opgave at orientere dig om et af livets hellige mysterier, men vi undveg begge over for dette difficile problem. – Du skal ikke bløjet forlade dit barndomshjem – mel velinformeret være udrustet mod tilværelsens barske virkelighed. Dette er mit livs sværeste øjeblik. Men det *må* siges. Nu *skal* det frem. Her taler vi fortroligt mand til mand. Altså, min dreng, du skal nu vide, *at det er mig, der hver jul har ageret julenisse!*

Hans W. Petersen.

P.S. Historien er sandfærdig. Både far og søn har bekræftet den.

FRA BOBBEÅEN

Typisk vandløb i en sprækkedal; rivende strøm og kraftig erosion (Frede Kjølter fot.)

Studerterne fra Rønne Statsskole 1963

Vi karakteriserede sidste års studenterhold som et jubilæumshold; dette års hold karakteriserer sig selv som et rekordhold. Tres studenter dimitteret på et år er det højeste tal, den ærværdige skole i Rønne nogen sinde har været oppe på, et tal, som vi ikke vovede at drømme om for et halvt hundrede år siden, da man regnede det for imponerende, når studentertallet nærmede sig den første snes. Men et glædeligt tidens tegn, der viser, at det er blevet lettere at nå frem ad lærdommens vej end dengang, da det højere studium endnu var lidt af en privilegeret sag.

Forreste række fra venstre: Flemming Anker (rentier, Rø), Ellen Pedersen (frugthdl.), Erik Holm Jensen (gdr., Klemensker), Rita Augustsen (banefornd., Allinge), Claus Tranberg Møller (kontrollør), Bente Dyrland Smith (civiling.), Karsten Scott Hansen (skovfoged), Bodil Asmund (dommer), Mogens Svendsen (overmontør), Trine Heiberg (dr. med.), Ole Briand Petersen (automobilforhdl.). 2. række: Ole Lyster (postmester, Svaneke), Karen Marie Brandt (Gdr., Nylarsker), Astrid Benthin (stadsskoleinsp.), Birgitte Højen (læge), Ulla Jensen (arbm., Hasle), Ole Steen Jensen (snedkersv., Nyker), Helle Friberg (overlærer, Knudsker), Karen Rasch Jensen (revisor, Åkirkeby), Jette Jørgensen (kæmner, Åkirkeby), Nete Hjorth Madsen (hotelejer, frue, Nexø), Lene Foldspang (politimester, Assens), Inger Alsing (dyrlæge, Åkirkeby). 3. række: Finn Heerwagen (invalidpens.), Oda Mogensen (fuldmægtig), Jørn Appel (uddeler, Åkirkeby), Helen Kofoed (fyrbøder), Jørn-Ulrik Kofoed Hansen (værkfører), Inge Mogensen (malerm., Klemensker), Søren Bøjholm (ostehdl.), Birgit Steen Hansen (skovfoged, Almindingen), Kjeld Høg Pedersen (avlsbr., Nylarsker), Sonja Spanner Lund (købmd., Pedersker), Erik Dahl (fuldmægtig), Tove Nørgaard (lektor), John Kofoed Svendsen (montør, Bodilsker), Kathe Pihl Hansen (radioforhdl., Åkirkeby), Erling Verner Andersen (avlsbr., Åkirkeby). 4. række: Ib Skovgaard (skoleinsp., Klemensker), Steen Vilhelm Asmund (dommer), Birger Lind (overbetjent), Jørgen Bo Rasmussen (elektroinstallatør), Per Rønne Hammer (pensionatsejer, Gudhjem), Jens Peter Tranberg Larsen (mekaniker), Peer Kofod Andersen (øihdl., Åker). Bagste række: Poul Erik Pedersen (gdr., Østermarie), Erik Sode Nielsen (avlsbr., Ibsker), Jette Schmel Hansen (gartner), Bjørn Kofod (chauffør, Svaneke), Grethe Kristensen (overlærer), Jens Reimick (afdelingsleder), Lene Holm (sognerådsformd., Nylarsker), Steen Sommer (radiotekniker), Lis Dyrland Smith (civiling.), Sten Møller (lektor), Marianne Thomsen (skibsfører), Poul Stender (gross.), Jette Thiesen (bankbest., Tejn), Birger Munch (gross., Nexø), Kurt Kjällberg (fiskehdl.). (Fot.: Ilsted Bech)

Rønne havn og livet der

Tidsbilleder fra årene omkring århundredskiftet

Når man i dag går hen over den gamle havneplads i Rønne, glædes man over, at de omliggende huse og bygninger så godt som alle er bevaret fra gammel tid.

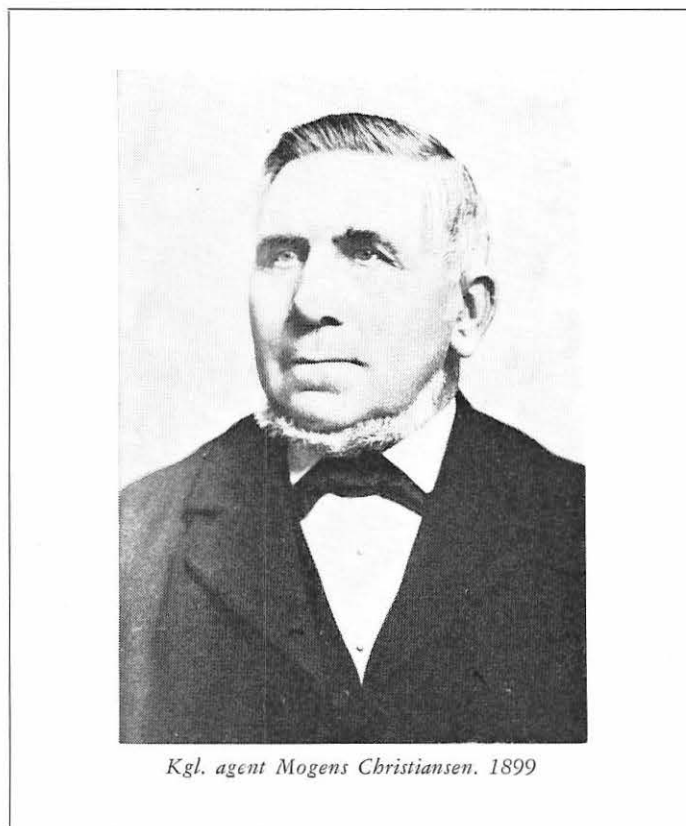
F. eks. Johnsens gamle gård, det mod Havnebakken vendende gamle riggerloft, »Rosengården« (den gamle amtstue), den gamle havnesmedje, afdøde mægler Mortensens gamle bindingsværkshus m. fl., ligesom Mogens Christiansens gamle bindingsværkshus i Toldbodgade med møllestenstrappen foran facaden endnu ligger som da. Glemmes må ej heller den gamle gallionsfigur, »Manden mellem de to hunde«, der nu er anbragt på muren over for benzinanlægget. At den gamle havn i nogen grad har skiftet profil, skyldes jo tiden og dens udvikling, men havnen har trods alt bevaret sin skønhed, navnlig set fra havnemolen ved »Kongen« med udsigt til kysten og vor smukke gamle kirke oppe på bakketoppen med sit høje, slanke og smukt formede tårn. Et betagende syn for dem, der fra søen ser indsejlingen til Rønne.

Dog kan det ikke nægtes, at havnen i sin tid, med sine udelukkende sejlførende skibe, hvoraf der endnu ved århundredskiftet var mange, gav et malerisk, ja, man kan sige: mere romantisk billede af havnens liv end det, vi ser i dag. Æren for den store sejlskibsflåde tilkommer sikkert, uden overdrivelse, nu forlængst afdøde kongelig agent Mogens Christiansen. Af en af dennes endnu levende skippere fra dengang, skibsfører og senere klarerer C. J. A. Clausen, Rønne, har jeg efter anmodning fået følgende redegørelse angående de i alt ca. 34 sejlskibe, Mogens Christiansen i sin tid var reder og parthaver af, som jeg gengiver efter dens ordlyd:

Der har været ret mange sejlskibe hjemmehørende i Rønne, særlig i tiden fra 1870 til omkring 1900, og flere af dem var efter datidens forhold ret store; men de fleste var ældre skibe, byggede af træ og indkøbte fra udlandet, og ret billige i indkøb. Der var jo flere rederier, men den, der har været reder og ejer eller medejer af de fleste skibe, var kongelig agent Mogens Christiansen i Rønne, der en del år var en af Danmarks største redere. Han har været reder for ca. 34 skibe i forskellig størrelse og med en samlet bruttotonnage på over 7000 tons; desuden har han været parthaver i forskellige skibe, han ikke var reder for.

Navnene på de forskellige skibe samt brutto-tonnagen:

I. Barker:		»Jørgensen«	588 b.t.
»Alexandra«	470 b.t.	»M. Christiansen«	329 »
»Annie«	259 »	»Tordenskjold«	383 »
»Ceres«	317 »	»Union«	386 »
»Coquette«	281 »		
»Danebod«	468 »	II. 3 m. skonnerter:	
»Erik«	281 »	»John Hintze«	58 b.t.
»Hammershus«	510 »	»Thyra«	333 »

Kgl. agent Mogens Christiansen. 1899

III. Brigger:		»Herman Olsen«	64 b.t.
»Aldebaran«	209 b.t.	»Kristine«	106 »
»Bornholm«	228 »	»Marie«	120 »
»Ida«	284 »	»Nestved«	37 »
»Persante«	213 »	»Odin«	37 »
		»Prøven«	54 »
IV. Skonnertbrigger:		»Rio«	108 »
»Christiane Marie«	254 b.t.	»Robert«	55 »
»Fylla«	224 »	»Rolf«	40 »
»Iphigenia«	265 »		
»Tre Søstre«	169 »	VI. Kuf:	
		»Margrethe«	62 b.t.
V. Skonnerter:			
»Ane Cathrine«	40 b.t.	VII. Galease:	
»Christian«	61 »	»Anna Margrethe«	51 b.t.

Det var navnlig i forårsmånederne, marts og april, når de ovennævnte store skibe skulle gøres klar til afsejling, at det store røre fandt sted på havnen, mellem sømænd, tømrere og andre medvirkende håndværkere. Flere af skibene fik undertiden lækage i hårdt vejr på deres rejser, og denne skulle nu udbedres ved skibenes kølhaling og kalfatring. Når dette var

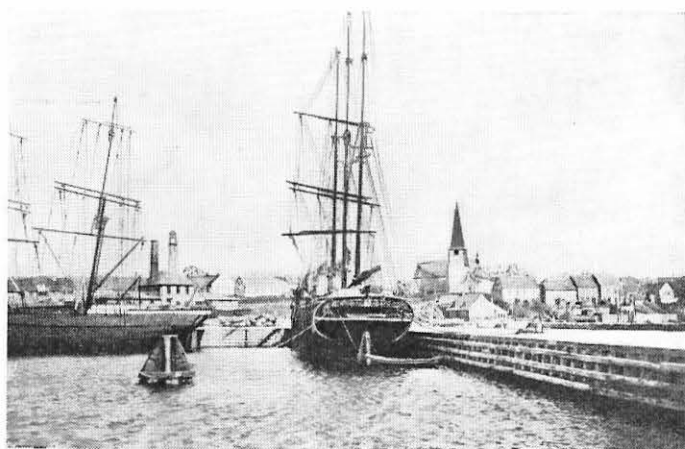
sket, og skibene igen var kommet på ret køl, blev sejlene skaffet til veje, dels fra riggerloftet, hvor de i vinterens løb var blevet eftersat og repareret, og dels fra skibenes egne gemmer om bord, hvor de hele og ubeskadigede sejl opbevaredes. Derefter blev sejlene under en styrmands ledelse anbragt, hvor de hørte hjemme, og riggen ligeledes omhyggeligt eftersat, navnlig hvad hvævlenerne, perter og andet tovværk angik. Rør, ankerspil og andre manøvregejer fik også et grundigt eftersyn, og når alt var eftersat og ordnet, kom provianten om bord, ligesom drikkeankrene blev forsynet med frisk vand til rejsen.

Skibenes første rejse gjaldt navnlig Finland, hvortil de enten gik lastede eller i ballast. I Finland indtog skibene trælast til Eng'and og kunne i sommerhalvåret foretage 2-3 rejser. Nogle af de største gik også, når lejlighed bød sig, i udenrigsfart, men som oftest var det Nord- og Østersøen, hvor sejladsen foregik. Primus motor for det hele var agent Mogens Christiansen.

Jeg kan se ham, som jeg så ham som 12-årig dreng i forårs-månederne, lille og sat stod han på sin møllestenstrappe i dyb eftertanke. Flere gange i træk tog han uret op af vestelommen, strøg sig md hånden om hagen for så lige med et i rask, trippende gang at bevæge sig ned til skibene, som oftest med hovedet lidt på skrå. Snart var han her og snart der for så, når runden var foretaget, at ile hjem til sit kontor, hvor personalet foruden af ham selv kun bestod af en kvindelig kontorist. Der blev dengang næppe skrevet så meget som nu, men det sagdes, at agenten havde en fænomenal hukommelse og ved hjælp af denne og sin lommebog kunne klare meget og overvinde mange vanskeligheder.

Foruden skibsfarten var han også interesseret i landbrug og ejede i en årrække Stampegården ved Rønne, som han drev ved hjælp af en bestyrer. Når han engang imellem trængte til afslapning, kørte han i sin landauer ud til »Stampen«. Hans kusk fra dengang, der nu er over 80 år gammel, og som ikke ønsker sig navngiven, lever endnu og har bopæl i Rønne.

Det var et stolt syn at se skibene afsejle ved forårstid. Således husker jeg, hvordan barkskibet »Erik«, ført af kaptajn Sonne, Rønne, drog ud på sin fart. Først blev »Erik« varpet ud af havnen ved hjælp af trosser og forankrede varpankere, med lodsernes bistand. Uden for havnen lå skibet stille for at sætte sejl, hvilket som regel foregik med sang. Navnlig var sangen: »I Lillekongensgade, der boed biskop Absalon« meget benyttet ved slige lejligheder, da denne sang gav en god ar-

Ved Kaolinkajen. Ca. 1907

bejdsrytme. Så gik båden i vandet for at landsætte kaptajnens hustru, der havde fulgt med ved udsejlingen af havnen. Skibet kippede flag som farvel og gik nu ud mod det fremmede.

Ved hjemkomsten i efterårsmånederne, november og først i december, var de store skibe som regel alle lastede med kul fra England. Et nyt røre begyndte da igen med losning og afrigning, før skibene gik i vinterleje. De unge søgutter, der havde været med på togterne, blev nu afmønstret, og de var efter hjemkomsten nogle gæve svende at se på byens gader. Sixpencen og det stærkt farvede halstørklæde havde de købt i England, og med den engelske kridtpibe i munden og hårløkken ned i panden var de ikke nemme at komme på boven af. Ja, saltvand og beg og tjære var jo dengang en sømands ære. Nu har motordriften af skibene og al anden mekanisering totalt forandret forholdene på Rønne havn.

Men en ting ligger dog fast og urørt fra gammel tid, nemlig foruden »Manden mellem hundene« den gamle havnesmedje.

Prøv engang i efterårsmånederne ved skumringstid at gå forbi denne og se da igennem dens små ruder det røde ildskær fra essen, og hør efter de taktfaste hammerslag på ambolten.

Ja, der må jeg, som i årene 1902-04 stod i grovmedelære dér, standse op et øjeblik og lade minderne passere revy. Alt i smedjen blev dengang udført med håndkraft. Smedjens mester var Hans Paulsen Møller, der ved hjælp af en svend og en smedemedhjælper samt to læredrenge ordnede alt skibs- og andet forefaldende smedearbejde på havnen.

Arbejdstiden var fra kl. 6 morgen til 5.30 eftermiddag, og i dette tidsrum gik det løs med forhamre, håndtrukken boremaskine m. m. I dagens løb indgik de mange ordrer fra havnevæsen, skippere og tømmermænd. Snart skulle en ankerstok rettes og snart en rorløkke smedes. Lærlingenes arbejde var foruden at slå med forhammer og trække boremaskinen at lave askeskuffer og røg hatte til skibskabysserne samt at løbe frem og tilbage med ærinder fra smedjen til skibene, og derved kom man i nær kontakt med både skibe og besætning.

Du gamle smedje, min ungdoms start,
dit virke for mig endnu står klart.
Med håndværkssnille og stærke arme
blev stålet hamret ved essens varme
til stolte snekker med sejl og ræ'r.
Hjælp fik de alle fra fjern og nær.

Axel Niebe.

Søndag ved Søndre Bålbavn. Ca. 1910

Vinteren som ikke ville få ende

(Foto Frede Kjøller)

Vinteren 1962-63 var både langvarig og streng. I Almindingen lå sneen langt hen i foråret. (Basta Mose 7. april 1963)

Så langt øjet rakte, lå isen omkring Bornholm. (Stranden syd for Årsdale 24. marts 1963)

De bornholmske fiskerihavne var til sidst helt blokerede af is. (Svaneke havn 24. marts 1963)

Den 21. marts havarede den store Simrisbavn-kutter »Saivo« ud for Svaneke havn og drev ind på klipperne, hvor den totalforliste.

Den nedlagte Aakirkeby-Gudhjem-bane i Almindingen ved Stakkelemose. (Fot. 7. april 1963)

De bornholmske kirkers værnehelgener

Fra kristendommens indførelse i vort land omkring år 960 – for Bornholms vedkommende dog først ca. et hundrede år senere – og frem til reformationen 1536 var det en udbredt foreteelse at man – og hermed menes ikke blot enkeltpersoner, men også datidens forskellige sammenslutninger, de såkaldte laug, faglige såvel som selskabelige – gav sig ind under en værnehelgens særlige beskyttelse og varetægt. – Ja, selv byer, stater og landsdele havde deres værnehelgen, til hvem de satte deres hele lid, om alt skulle lykkes og gå vel til. Således kan nævnes, at Knud den Hellige (1080–1806) var Danmarks værnehelgen, mens Knud Lavard (ca. 1095–1131) indtog en tilsvarende stilling for Sjællands vedkommende. – Beskæftiger man sig i vore dage med begrebet værnehelgen, er det vel i første række vore gamle, ærværdige kirker, der falder en i tankerne – i dette tilfælde naturligvis de hjemlige, de bornholmske kirker – hvorfor der gennem de efterfølgende linier nærmere skal redegøres for, til hvilke værnehelgeners ære disse vore gamle Guds-huse fra første færd var indviet.

Sct. Nicolaus.

Sognekirkerne i Rønne, Nexø og Nylars var oprindelig indviet til de søfarendes værnehelgen, *Sct. Nicolaus* – »alle skibmentz havne«, som han kaldtes.

Sct. Nicolaus nød stor yndest ved »de danske kyster«, hvilket de mange kirker, ialt ca. 100 samt yderligere en række altre, messeindstiftelser o. s. v., der er indviet til hans ære, er et stærkt vidnesbyrd om.

Sct. Nicolaus betegnedes endvidere som »alle præsters lys«, ligesom han synes at have været dominikanerklostrenes patron, således Helsingborg, Helsingør, Odense og Aalborg. – Derudover kåredes han som beskytter for peblingene, eftersom »den store biskop« – *Sct. Nicolaus* var biskop i Myra i Lilleasien omkring år 350 – selv engang havde været »en liden klerk«, eller måske fordi han ifølge legenden skal have vakt tre myrdede klerke til live igen.

For tjeneste i *Sct. Albans* kirke i Odense trakteredes peblingene af Marie psalters broderskab på *Sct. Nicolaus* dag – 6. december – samt midfaste søndag.

Men også andre gode og underfulde gerninger vidste man at berette om den folkekære helgen.

Således kastede han i al hemmelighed penge ind til sin fattige nabo, der – som det siges – var ved at sælge sine tre døtre til skændsel, hvorfor han kaldtes »kyskhedens kejser«, »blyheds tilflyelse« samt »alle jomfruers deres hjælp og trøst.«

Så sent som i 1623 var det endnu skik, at de unge piger i Hellerup sogn, Vindinge herred, Svendborg amt, hver lørdag aften smykkede *Sct. Nicolaus* billede i kirken med »urter og grønt«, for at han skulle skaffe dem »godt gifte«. På Ribe- og Tøndereggen synes sporene af *Sct. Nicolaus* fest at have holdt sig længe, idet skolebørnene endnu i det 19. århundrede blev beværtede den 6. december, ligesom de under spøg og skæmt druknede tampen i gadekæret. *Sct. Nicolaus* fremstilledes gerne med tre forgyldte æbler – alterskabet i Falsterbo kirke – der symboliserede det guld, hvormed han løskøbte de ovennævnte unge piger, men som oftest ses han iklædt biskoppeligt skrud og med højre hånd løftet til velsignelse.

I forbindelse med Rønne kirkes ombygning i årene 1915–1917 fandtes under koret enkelte brudstykker af kirkens prægtige firefløjede skabsaltertavle, som desværre kasseredes og gik til grunde ved den omfattende restaurering og ombygning sidst i det 18. århundrede, nærmere betegnet 1797.

Midtskabet i nævnte tavle optoges af et ca. 100 cm højt, udskåret billede af kirkens værnehelgen *Sct. Nicolaus*, der flankeredes af fire helgener – øverst Maria og *Sct. Martin*, nederst Johannes døberen og *Sct. Christoffer*. I fløjene sås endvidere i to rækker over hinanden de tolv apostle. Altertavlen omtales 1671 af Rasmus Ravn (1602–1677) som »skøn forgyldt« og 1756 af L. Thura (1706–1759) som værende »af træ« samt »med rig og stærk forgyldning og billedværk prydet.«

Sct. Knud.

Øens mindste sognekirke, *Sct. Knuds* kirke – ved misforståelse og tankeløshed af og til omtalt som en *basilikabygning!* – var oprindelig indviet til *Hellig Knud* eller *Knud Konge*, som efter drabet foran alteret i *Sct. Alban* kirke i Odense 10. juli 1086 blev kåret som »rigshelgen«.

I denne sin egenskab ses Knud den Hellige således på korstolene i Roskilde domkirke og på alteret i Nørholm kirke ved Aalborg, ligesom han i biskop Lage Urnes (1468–1529) synodalstatutter nævnes som »Danmarks patron.«

Mens kirke og kongemagt højt ærede den dræbte konges minde, synes den folkelige overlevering at være ret beskeden i så henseende. Således fæstnede lokalerindringen sig hovedsagelig til en sten i Vissenbjerg sogn på Fyn – Sct. Knuds sten (fredlyst 1887), »hvorpå han (Knud den Hellige) skal have sat sig, da han flyede for de oprørske jyder.«

Såvel Ravn som de Thura nævner i beskrivelserne af Sct. Knuds kirke en figur af kirkens værnehelgen, som da havde sin plads i en af sidealternicherne. Helgenfiguren, der var forgyldt og ca. 125 cm høj, gik desværre tabt ved en auktion 1767, idet den sammen med et gammelt vindue bortsolgtes for *een mark* og derefter opstilledes som fugleskræmsel i en have i Rønne.

Vor Frue eller Jomfru Maria.

To af vore gamle kirker, sognekirkerne i Øster- og Vestermarie, var begge indviet til »alverdens frue«, Jomfru Maria, der for sin samtid stod højt hævet over alle helgener.

Et vidnesbyrd om, at man allerede i middelalderen nævnte de to kirker efter verdenshjørnerne øst og vest, ses deraf, at en gård i Østermarie i 1403 stedfæstes som beliggende i »den Hellige Jomfrus østre sogn.«

Jomfru Maria betragtedes som værner mod alt ondt – frem for alt dog mod »braddød«, d. v. s. alle former for pludselig eller brat død. – Den pludselige død uden skriftemål og sakramente ansås i hine tider for den forfærdeligste ulykke, der kunne overgå et menneske, hvorfor det betragtedes som en sand nåde, om Jomfru Maria viste sig for en »før den sidste stund«, som det udtryktes, og der igennem varslede døden komme. En af vore flittigste og mest indsigtfulde forskere, hvad helgendyrkelse angår, dr. phil. Ellen Jørgensen (1877–1948), har påvist, hvordan opfattelsen af Jomfru Maria ytrede sig i to sider eller retninger af datidens væsen, og fremsendt dette i omtrent følgende vendinger:

På den ene side fantasteriet, der klæder himmeldronningen i al fabelens herlighed – på den anden realismen, der drager den Hellige Jomfru ned til hverdagskår, lægger menneskelige følelser i hendes bryst og dvæler ved hendes moderlykke og vel ikke mindst ved hendes modersmerte.

Mens fremstillingerne af Jomfru Maria i forbindelse såvel med Jesu fødsel som med hans lidelse og død er almindelig kendt af alle, der har blot den mindste smule kendskab til og interesse for vore kirker og deres inventar, er en såkaldt »pietas« – d. v. s. en billedlig fremstilling af Maria med Jesu afsjælede legeme hvilende i skødet – noget af en sjældenhed og kendes, så vidt vides, kun fra Ærø kirke (Ærø i Isefjorden) samt fra Hørup kirke på Als (Sønderjylland). Af kirkedage til Jomfru Marias ære kan nævnes – 2. februar: »Kyndelmisse«, 25. marts: »Vor frue dag i fasten«, 15. august: »Dyre vor frue dag«, 8. september: »Vor frue dag i høst« – Marias fødselsdag. Senere kom flere til – således indførte Lunds ærkebiskop i årene 1325–1334, Carl Eriksøn Galen, kaldet »den røde«, 1331 kirkefest for »Maria undfangelse«, som på provinskonciliet i Helsingborg 1345 »påbødtes« for hele landet. – Derimod fejredes »Maria trolovelsesdag« (29. januar) alene i Aarhus stift.

Jomfru Maria nævnes på tre af øens ialt seks middelalderlige kirkeklokker – henholdsvis i Rønne, Knudsker og Klemensker. Mens førtsnævnte er daterede til 1433 og 1460, er sidstnævnte uden datering.

Alle-Helgen.

Den mindste af øens ialt fire rundkirker, Ny kirke, blev oprindelig indviet til *Alle Helgen*, »for – som det ikke uden et vist lune udtrykkes – »at ingen af de fortjenstfulde i himlen skulle glemmes.« (Karl M. Kofod).

Både indenfor den romersk-katolske og den græsk-katolske kirke markeres Alle-Helgensdag til ære for alle martyrer – blot er tidspunktet herfor forskellig, henholdsvis den 1. november og søndag efter pinse.

I den evangelisk-lutherske kirke betragtes Alle-Helgensdag som mindedag for de døde kristne samt for reformationen og er henlagt til første søndag i november. Af stednavne med tilknytning til Alle-Helgen kan nævnes Allehelgens-bugt – opdaget Allehelgensdag 1503 – beliggende ved Sydamerikas østkyst. Ved nævnte lokalitet grundlagde portugiserne 1949 havnebyen Bahia. Endvidere Allehelgens-øerne, eller Iles des Saintes, franske øgruppe (syv klippeøer) i Vestindien, 17,6 kvadratkilometer, højeste punkt over havet 316 meter.

Sct. Clemens.

En af vore gamle landkirker, den i årene 1881–1882 nedbrudte Sct. Klemens kirke, var indviet til ære for *Sct. Clemens*, i lighed med Sct. Nicolaus de søfarendes helgen og beskytter, men den »tidligst yndede« af dem. – Vor viden om Sct. Clemens, der ifølge legenden kastedes i havet med et anker om halsen, og som nævnes som apostelen Peters lærling, er ret minimal, dog synes han i den ældre middelalder at have nydt stor yndest i Danmark. Bl. a. kåredes han som skyts- og værnehelgen for Aarhus stift, ligesom en række kirker rundt om i landet – navnlig i købstæderne – var indviet til hans ære.

Beklageligvis fik adskillige af disse kirkebygninger en krank skæbne, idet de, brøstfældige som de siges at have været, allerede nedbrødes i middelalderen eller i tiden omkring reformationen. Sct. Clemens fortrængtes iøvrigt ret snart af Sct. Nicolaus, og hans kultur har ikke efterladt mange spor. Af kunstneriske fremstillinger af Sct. Clemens kan nævnes Aarhus domkirkes prægtige altertavle, som 1479 udfærdigedes af den ansete billedskærer Bernt Notke i Lybæk på bestilling af biskop Jens Iversen Lange.

Et par kalkmalerier sammesteds, endvidere kalkmalerier i Roskilde domkirke, Ballerup kirke, Smørum herred, Københavns amt, Skivholme kirke, Framlev herred, Aarhus amt, samt relieffer på nogle endestykker til kostskole fra 1505 – oprindelig i Karup – senere i Sjørlev kirke, begge beliggende i Lysegaard herred, Viby amt, nu i Nationalmuseet. – Bønner til Sct. Clemens findes ikke i datidens andagtsbøger, og i middelalderens sidste tid høres intet om indstiftelse af Sct. Clemens-altre eller Sct. Clemens-messer, end ikke i de store kirker, der ellers villigt åbnede portene for så at sige enhver helgen.

Sct. Clemens må altså siges at have været en helgen, der lærte modens luner at kende, som det udtrykkes.

Sct. Michael.

I overensstemmelse med tidens tradition blev øens højst beliggende sognekirke, Ruts kirke, 130 meter over havet, ifølge Geodætisk Institut øens næsthøjeste punkt, indviet til *Sct. Michaels ære*. Lignende anordninger kendes iøvrigt fra andre egne af vort land samt fra gammet dansk område, således Sct. Mi-

chaels kirke i Slagelse og den desværre 7. november 1870 i forbindelse med en restaurering sammenstyrede Sct. Michaels kirke »på bjerget« ved Slesvig – Sønderjyllands eneste rundkirke.

Sct. Michael, ærkeenglen, hører til de ældste helgener i Norden og tillige den helgen, der, hvad dyrkelse og anrøelse angår, tidligst spores her på øen.

Hans navn påkaldes således i fire tidlig middelalderlige runeindskrifter – Nylarsker-stenen (Nylars kirke), Marevad-stenen (Hasle kirke), Lundhøj-stenen (Sct. Klemens kirke) og Østerlarsker-stenen (Østerlars kirke) – i sidstnævnte tilfælde endog med »fortrin for Guds moder«.

Datidens sagaer vidste en mængde at fortælle om Sct. Michael. Mens Olav Tryggvesøns saga beretter om hans kampe mod djævelen og dennes følgesvende, og om hvordan han modtager kristne menneskers sjæle og fører dem til den evige fred, får vi gennem Njals saga kendskab til, hvordan ærkeenglen vejer både godt og ondt, ligesom det loves den tyske kristendomsforkynder Thangbrand, der virkede på Island i årene 997-999, at Sct. Michael skal blive hans »følgeengel« – om han blot tager mod troen.

Den kirkelige kunst i den ældre middelalder, såvel den hjemlige som den, der må regnes som indført – eller i hvert fald kommet til os under påvirkning udefra – fremstillede gerne Sct. Michael i kamp med dragen, men også fremstillinger af Sct. Michael med sjælevægten er velkendte.

Kalkmalerier af nævnte motiv hører således til Aarhus domkirkes interessanteste billeder og kendes desuden fra adskillige sjællandske kirker, hvoraf særlig må fremhæves Højby kirke, Odsherred, Holbæk amt, samt her fra øen de desværre forsvundne kalkmalerier i Sct. Klemens kirke.

På Roskilde Domkirkes prægtige, udskårne korstole fra omkring 1420 ses Sct. Michael fremstillet som den *ridderlige* helgen iført våbenkjole, stridshandsker samt benskiner.

Såvel i kirkens ritual som i tidens danske andagtsbøger omtales Sct. Michael som »Himmeriges bannerfører«, »den stærke stunder imod den gamle orm« og desuden som englen, der i dødsstunden modtager retfærdige menneskers sjæle og fører disse til paradiset.

Endvidere forestillede man sig, hvordan helgenen på den yderste dag skulle dræbe antikrist og dernæst kalde de døde frem af gravene og overfor dem fremvise Kristi marterredskaber – »de gode til trøst, de onde til dom«, som det udtryktes. Det er påvist, at disse træk stammer fra en række bønner for en søster i et Sct. Michaels gilde, hvilket opgives ikke, hvori det med tanken vendt mod Sct. Michaels kamp mod det onde – ofte fremstillet i en drages skikkelse – hedder: »Jeg beder dig for den vold og magt, at du dræber i mig alle de ting, som Guds kærlighed kan mindske i mig.« Og opfyldt af omsorg for sig og sine gildessøstre anrøber hun dernæst Sct. Michael og alle engle om hjælp, »at vi måtte komme i eders gildelav, som er i himmerig.« Endelig kan nævnes, at frankiske og angelsaksiske »berettere« endog tillagde Sct. Michael udstedelse af løfter om »længere levetid.«

Sct. Olav eller Hellig Olav.

Til trods for, at adskillige kirker i vort land samt på gammelt dansk område – tolv kirker øst for Øresund og ti kirker samt

to kapeller vest for dette – vides indviet til *Sct. Olav*, var dette kun tilfældet med én af de bornholmske kirker, nemlig Sct. Ols kirke, øens højeste og måske endog smukkeste beliggende rundkirke.

Sct. Olav eller Hellig Olav er gennem historien uløseligt knyttet til Norge, hvis myndige konger han var fra 1015 til 1028, da han som et led i storbøndernes misfornøjelse blev fordrevet af Knud den Store (ca. 995-1035).

Et par år efter drog Hellig Olav tilbage til Norge for at tage landet i besiddelse, men faldt i slaget ved Stiklestad den 29. eller 30. juli 1030, og blev senere, da der opstod rygter om hans hellighed, gravsat i domkirken i Nidaros (Trondhjem). Efterhånden steg Hellig Olavs ry yderligere, og snart indtog han en så fremtrædende plads i folkenes bevidsthed, at han ikke alene regnedes som Norges, men som hele Nordens mest fremtrædende nationalhelgen. I Danmark blev et så stort antal kilder opkaldt efter ham, at det er blevet nævnt, at vel næppe nogen anden helgen har kunnet opvise noget tilsvarende. Dr. phil Ellen Jørgensen oplyser bl. a., at den rent *folkelige Olavkultus* ikke kendes fra vort lands middelalder, men udelukkende gennem overlevering, som i sig indebærer træk, der peger hen til en tid før Hellig Olav, måske endog før de gamle guder. Endnu så sent som i det 18. århundrede fulgte bønderne på Tåsinge den skik, når markerne var tilsået, at bære et Sct. Olavbillede ud over disse, ligesom »fordum gudebilledet førtes omkring.«

Blandt de mange valfarts- og helligsteder, hvortil Hellig Olavs navn knyttedes, og hvis ry synes at have holdt sig længst, var Sct. Olavskirke og -kilde ca. 16 km nordvest for Simrishamn. Endnu 1777 kunne man ifølge en samtidig beretning se bønderne samles til *bøn* i kirken foran Sct. Olavs billede samt »stryge sig med helgenens økse«, hvorefter de begav sig til kilden for at ofre.

Hvad angår Hellig Olav, findes der kun få kunstneriske mindesmærker fra den ældre middelalder – således nogle møntbilleder fra det 11. århundrede, et udskåret billede samt et kalkmaleri fra begyndelsen af det 13. århundrede – hvorimod der fra den yngre middelalder findes en mængde *Sct. Olavbilleder*. Af disse er et kalkmaleri i Højby kirke, Odsherred, Holbæk amt, fra slutningen af det 14. århundrede og indeholdende en fremstilling af *Hellig Olavs væddefart om Norges rige*, vel den mest kendte. På nævnte billede ses kong Olav stående i sit skib med bue i hånden og rettende en pil fremefter, mens så hastigt »flyver« skibet afsted, at pilen første gang falder bag masten og anden gang bag skibet, eller som det hedder i folkevisen:

»Sct. Oluff spente buen for sin knæ,
Pilen faldt bag det Seyle Træ.

Hand skød ud aff fremmes Staffen,
Pilen faldt bag Øxen i Haffn.

Sct. Oluff troede saa vel vor Herre,
der faare kom hand Tre Dage førre.«

Et 1864 afdækket, men 1867 påny overhvidtet kalkmaleri fra tiden ca. 1450-1475 i Vallensbæk kirke, Smørum herred, København amt, viste en fremstilling af Hellig Olav ombord i et

skib, der efterstræbes af *havfolk* – en havfrue klyngede sig til det.

Endelig skal nævnes, at Sct. Ols kirke i allerseneste tid – d.v.s. omkring 1950 ved afslutningen af kirkens omfattende restaurering, der strakte sig over ca. to år – er blevet beriget med en i træ fremstillet figur af kirkens gamle værnehelgen, Hellig Olav. Figuren, der er anbragt over våbenhusets gavl, var oprindelig tænkt udformet i brændt ler, og i lighed med kirkens altertavle, hvis hovedmotiv er »*Kvinderne ved graven*«, udført af billedhuggeren Gunnar Hansen.

Sct. Andreas.

Den gamle i året 1887 desværre nedrevne Rø kirke var oprindelig indviet til *Sct. Andreas*, der også medregnedes blandt datidens folkekære helgener, og til hvis ære henved 30 kirker i vort land – henholdsvis på gammelt dansk område – var indviet.

Sct. Andreas havde oprindelig sin plads blandt apostlene, var broder til Simon Peter og søn af Johannes – evt. Jonas – fra Bethsaida i Galilæa samt discipel af Johannes Døberen, gennem hvem han førtes til Jesus.

I reglen indeholdt tidens andagtsbøger en bøn til Sct. Andreas, der endvidere kåredes som skytshelgen for Gammel Rusland og Skotland, ligesom hans skikkelse er velkendt fra billedlige fremstillinger – kalkmalerier såvel som altertavler – hvor han gerne findes afbildet med det såkaldte Andreas-kors, på hvilket han i sin tid led døden.

Således findes hans legende fremstillet på den prægtige, sengotiske altertavle i Keldby kirke på Møn, i hvis midtskab man ser apostelen flankeret af fire scener fra hans levned – sluttende med apostlens henrettelse.

Sct. Laurentius.

Den største af vore rundkirker, Østerlars kirke, var i lighed med stiftets hovedkirke, domkirken i Lund, indviet til *Sct. Laurentius ære*.

Om den gamle domkirke fra første færd har rummet relikvier af den romerske martyr, der døde år 258, vides ikke med sikkerhed, men ved kirkens endelige og højtidelige indvielse i 1145, der foretoges af den navnkundige ærkebiskop Eskild (død 1181), nedlagdes i hovedalteret relikvier af Sct. Laurentius »med anden helligdom«, som det udtrykkes.

I de mange billedlige fremstillinger – vel hovedsagelig kalkmalerier – der findes i mange af vore kirker ud over landet, ses Sct. Laurentius som oftest afbildet med risten, hvorpå han ifølge legenden lagdes og derefter brændtes til døde over en svag ild. Denne rist – Sct. Laurentius-risten – blev senere antaget som Lunde-kirkens bomærke, om man kan udtrykke det sådan, og findes indridset i en sten i Hammershus sydlige fæstningsmur, nærmere betegnet i nærheden af »Koborre-runddel«, hvorfra der er en prægtig udsigt ned over Slotslyngen.

I bønnerne til Sct. Laurentius dvæledes gerne ved hans lidelse, og i tanken herom anrøbtes Gud for Sct. Laurentius skyld om at slukke vellystens ild og frelse en fra helvedes for-tærende luer.

Sct. Laurentius tårn i Roskilde – selve kirken blev nedrevet i reformationstiden, så vidt vides 1537 – rummer en stor

klokke fra 1515, støbt af den navnkundige klokkestøber Johannes Fastenowe og forsynet med en latinsk indskrift, der oversat til dansk lyder: »O, gode martyr Laurentius, som æres over hele jorden, udsluk vellystens ild i vore nyrer.«

Sct. Ib eller Sct. Jacob.

Sct. Ibs kirke, der indtager en smuk og værdig plads i Bornholms middelalderlige kirkearkitektur, vel ikke mindst af hensyn til dens kraftig udformede vesttårn, der bærer et umiskendeligt fortifikatorisk præg, og som tilmed er et af de anseligste og bedst bevarede i sin art her på øen, var oprindelig indviet til *Sct. Ib* eller *Sct. Jacob*.

Sct. Jacob – kaldet Jacob den ældre – var søn af fiskeren Zebedæus fra Kapernaum og broder til Johannes – måske fætter til Jesus, idet der næres visse formodninger om, at dennes mor, Maria, var søster til Zebedæus hustru, Salome.

De to brødre dannede sammen med Peter den »snævrere kreds« blandt apostlene og var således sammen med Jesus ved flere af de epokegørende oprin i dennes liv – bl. a. ved Jairi datters opvækkelse, forklarelsen på bjerget samt ved sjælekampen i Getsemane have.

Som det var tilfældet med så mange af apostlene og de første kristne i det hele taget, fik også Sct. Jacob en voldsom død, idet kong Herodes Agrippa den første i året 44 lod ham henrette ved halshugning.

I middelalderens billedkunst fremstilledes apostlene gerne med de martyrredskeer, hvormed de blev henrettet, hvilket imidlertid ikke gælder Sct. Jacob, der yderst sjældent er fremstillet med sværdet.

I stedet udstafferedes han som den bodfærdige og ydmyge pilgrim og iklædtes den dragt, som de utallige pilgrimme, der søgte til hans grav, netop bar – den side hat, koften, vandringsstav i hånden og ikke at forglemme muslingeskallen, den såkaldte Ibskal, som var det pilgrimstegn, der uddeltes ved hans helligdom (grav) i Santiago de Compostela, beliggende i provinsen La Coruna i det nordlige Spanien – det tidligere kongerige Galicia.

Sct. Jacob regnedes af sin samtid som »alle vejfarende mænds fader« samt »alle bedrøvedes husvaler«. – Og under livets vandring bad menneskene: »Bevar os arme pilgrimme og elende mennesker fra al ukristelig død og frelse os af al vor nød, som os kan skade enten til sjæl eller liv, og beskærme os fra synden og Guds vrede, at vi ikke falde i pine og udi vor Herres vrede; bed for os, at vi måtte komme i den evige glæde evindelig.« Sct. Jacob og »Sancte Jeps land« vedblev endnu så sent som ved middelalderens slutning, hvor dog ellers nye og nærmere valfartssteder »kom frem i stort tal«, at drage pilgrimme til sig fra det ganske Norden.

Folk fra Danmark, Norge, Sverige, Finland og Island drog derned, nogen for at »søge helbredelse«, andre for at »sone en udåd«, nogen af deres »hjertes trang«, andre »bundne af et løfte«.

Så almindelig en foreteelse var pilgrimsfærden, at adskillige af datidens gildesskråer udtrykkelig minder om den hjælp, der bør ydes »gildessøskende«, der lover valfart til Rom, til den hellige grav eller til Sct. Jacob.

Sct. Botulfus eller Budolfus.

Sct. Bodils kirke var i middelalderen indviet til den øst-engelske helgen *Sct. Botulf*, der var og forblev forholdsvis ukendt her i landet, hvor han for øvrigt heller ikke har efterladt sig mange spor.

På nordisk grund vides to kapeller i Sverige og to kirker i Norge at være indviet til *Sct. Botulfs* ære, hvorimod han i Danmark var patron eller værnehelgen for seks kirker og ét kloster. – Af kunstneriske mindesmærker fra senmiddelalderen kan nævnes et kalkmaleri i Skive gamle kirke samt to klokkeindskrifter, henholdsvis fra Rye kirke, Voldborg herred, Københavns amt, og Grevinge kirke, Ods herred, Holbæk amt.

Sidstnævnte klokke er støbt 1518 af Johannes Fastenow og bærer en latinsk indskrift, der oversat til dansk lyder: »Op-runden er Budolfus, Englands strålende stjerne, som til sin tid vil bære frugt.«

Sct. Paul eller Sct. Paulus.

Bornholms eneste kullede, d. v. s. tårnløse kirke, *Sct. Pauls* kirke, af kendere endog betegnet som øens finest kultiverede middelalderlige bygning, var oprindeligt indviet til *Sct. Paulus* (apostelen Paulus), der efter et begivenhedsrigt liv led martyrdøden i Rom omkring år 58–60, måske under Nero.

Paulus var af jødisk slægt, Benjamins stamme, og selv om hans forældre skal have været hjemmehørende i Giskale i Palæstina, regnede han Tarsos i Lilleasien for sit egentlige hjemsted. – Som det vil erindres, stod Paulus oprindeligt fjendtlig indstillet over for kristendommen, hvilken han i øvrigt forfulgte og bekæmpede med hårde midler. Men da Jesus åbenbarede sig for ham under en rejse til Damaskus (Ap. Gern. 9,22–29), erkendte Paulus, at han i så henseende var på afveje, og vendte sig derpå mod Kristus, hvem han derefter fuldt og helt erkendte som den korsfæstede Frelser. I øvrigt er Paulus gerning og hele virksomhed som kristendomsforkynder så velkendt fra de bibelske beretninger, at den ikke skal genfortælles med disse linier, hvis egentlige opgave er at skildre vore forfædres syn på og opfattelse af de gamle helgener.

I middelalderen var det en udbredt opfattelse, at de fordømte sjæle havde hvile i helvede søndagen over, en opfattelse, der stammer fra den i det fjerde århundrede affattede Paulus-apokalypse (åbenbaring), som i middelalderen fandt vej til Norden, og som kendes fra en gammel oversættelse. I denne skildres, hvordan *Sct. Paulus* og *Sct. Michael* »for ned til helvede«, som det siges, og hvordan de fordømte anråbte dem om deres forbøn. »Derefter da faldt sancte Michael og sancte Paul og tusinde engle på knæ for Vor Herre og bade for dem, der i pine vare, at de skulle lise have om søndagen, der Vor Herres egen dag er. Da mælte den nådige Gud: for sancte Michael og sancte Paul og alle mine engle og mest for min guddom da giver jeg eder ro af lørdag non time og så til mandag til prim time.«

Fra *Sct. Pouls* kirke kendes i øvrigt to overmåde interessante enkeltheder med tilknytning til kirkens gamle værnehelgen, som tilmed udmærker sig ved at være intakte og i behold.

På Bornholms museum i Rønne er således opbevaret en 110 cm høj udskåret træfigur af kirkens værnehelgen, *Sct. Paulus*, efter alt at dømme et lybsk arbejde fra ca. 1475–1500, og i selve kirken, nærmere betegnet i triumfbuens eller kor-

buens slutsten, findes en ca. 60 cm høj relieffremstilling af samme, der er udformet som en mandsskikkelse med glorie om hovedet samt holdende en opslået bog i venstre hånd.

I figurfremstillingen findes to runeindskrifter, hvoraf den ene endog nævner kirkens formodede bygmester, i glorien navnet »Paulus« – og i den opslåede bog ordene »Tue gjorde«.

Sct. Peter.

Den lille hyggelige *Sct. Peders* kirke, hvis forholdsvis lave vesttårn kun lige når op over skibets tagrygning, var oprindeligt indviet til ære for *apostelen Peter* (Simon Peter), der indtog en førerstilling blandt apostlene.

Peter var søn af Johannes eller Jonas fra Betsaida og således broder til Andreas, der førte ham til Jesus, af hvem han fik navnet Peter.

Peters stilling blev særlig fremtrædende, da han ved Filippi som den første bekendte Jesus som Kristus (Messias), hvorfor han af denne fik forjættelsen (Mathæus 16–16), men i øvrigt er Peters historie så velkendt, at kun de vigtigste begivenheder fra hans liv og virke skal nævnes her.

Pinsedag var Peter således ordfører for apostlene og senere deres leder. Ifølge Ap. Gern. 10 døbte han den første hedning, og på apostelkonventet hævdede han klart de hedningekristnes frihed for *loven*.

Omkring år 44 blev Peter fængslet i Jerusalem, men befriedes ved et under, og sammen med sin hustru foretog han desuden flere missionsrejser.

Endvidere virkede han en tid i Rom, hvor han ca. år 64 led martyrdøden. – *Sct. Peter* ansås i middelalderen som »apostel-høvding« og tillige som »den højeste nøglebærer«, til hvem man satte sin lid, at han ville oplade Himmerigs port«.

En i tiden vis barnlig fantasi opbyggede det »himmelske Jerusalem« af »hjemligt materiale«, som det bl. a. kendes fra et kalkmaleri i Elmelunde kirke på Møn.

På dette ses *Sct. Peter* stående foran Himmerige, der er fremstillet som en murstensbygning – udstyret med tårn og spir, på hvilket der knejser en forgyldt vejrhane, samt høje vinduer, der uvægerligt leder tanken hen på en kirke.

Sct. Peter sætter nøglen i døren som for at åbne denne for en skare sjæle, der anføres af en engel.

Datidens andagtsbøger viser en egen inderlig forståelse af apostelskikkelserne, og her er det i første række, hvad apostelen Peter angår, hans fornægtelse og bitre anger, der har sat de dybeste spor.

Sct. Hans eller Sct. Johannes.

Aakirke – Bornholms gamle hovedkirke – der indtil 1658 var underlagt domkapitlet i Lund, og som endnu i 1800-tallet i daglig tale benævntes »kapitelskirken«, var oprindeligt indviet til *Sct. Johannes* eller *Sct. Hans*, d. v. s. *Johannes døberen*, der også findes afbildet i kirkens segl fra 1597.

Ejendommeligt nok er det apostlen Johannes, der er afbildet i købstadens segl, hvilket måske skyldes en fejltagelse fra gravørens side.

Sct. Hans var Kristi »døbere og forløser« og således blandt de »24 ældste«, der iført hvide klæder og med guld kroner på hovedet sidder om tronen »og fremfører trolige menneskers bønner«.

Ved middelalderens slutning sattes der stor lid til de 24 »oldefædre«, der hædredes med faste og messe, ved hvilken 24 lys brændte, desuden ved offer af 24 »penninge og almisse« til 24 fattige mennesker.

Endvidere indstiftedes 1483 i Vor frue kirke i København et »de 24 oldefædres alter«. På vægge og hvælvinger rundt om i vore kirker findes kalkmalerier med motiver af Kristi dåb – bl. a. i Asminderød og Fakse kirker på Sjælland samt i Tingsted kirke på Falster, hvorimod altertavlerne gerne indeholder kunstneriske fremstillinger af Johannes Døberens historie.

Men også andre interessante enkeltheder med tilknytning til Johannes Døberen fandtes i ældre tid i vore kirker. – I Ørslev kirke, Vester Flakkebjerg herred, Sorø amt, således et i egetræ udskåret Johannes hoved – 1824 indsendt til Nationalmuseet – hvorved – eller på, der kunne lægges penge, og i Åkirke stod der indtil 1706 en middelalderlig, forgyldt træfigur af Johannes Døberen, da den nævnte år på foranledning af den daværende sognepræst, *Claus Flyng*, blev nedgravet på kirkegården med det formål at forhindre nogle »skibbrudne katolikker i at tilbede den«, som det udtryktes. Claus Flyng var sognepræst i Åker-Åkirkeby fra 1705 til 1719.

En prægtig figurgruppe – Jesu dåb – udskåret af én hulet egestamme, fra ca. 1250, med fremstillinger af Jesus, Johannes Døberen samt en engel findes i Bor kirke i Sønderjylland.

Sct. Anna.

Gudhjem gamle kirke – det endnu til 1895 bevarede og intakte kystkapel, der omkring år 1300 opførtes på randen af klippeplatauet (87 meter over havet), og som 1569 nævnes »Gudioms capell i Larskiers sogn« – var oprindelig indviet til *Sct. Anna*, jomfru Marias mor, der i middelalderens slutning nød stor yndest i Norden.

Kapellet, der i vore dage udgør øens næstmindste ruin (fredlyst 1911), benævnes almindeligvis *Sct. Annæ kapel* og omtales 1894 af P. Hauberg (1844–1928), der bl. a. oplyser: »Det (kapellet har en særegen betydning ved at være det eneste tilbagestående af de bornholmske kapeller.« I ældre tid skal kapellet – »trods sin lidenhed« – have tjent som sømærke.

Dr. phil. Ellen Jørgensen påviser, hvordan forherligelsen af Jomfru Maria affødte en *Sct. Anna*-kultus, der gjorde sig stærkt gældende i middelalderens slutning, og nævner, at al den hyldest, der tidligere var ofret på Jomfru Maria, derefter »ødsledes« på *Sct. Anna*. Således stod *Sct. Anna* for samtiden som »udvalgt blandt alle kvinder fra verdens begyndelse« samt som »den største kvinde i det gamle testamente«.

Endvidere tillagde man hende en række gode og værdifulde egenskaber, hvoraf skal nævnes: »En regel i ret ægteskabs levned« og »gode hustruers lys«, hun hjalp fødende kvinder og regnedes tillige for »alle menneskers trøst på jorden« samt som en »husvælselse for de sjæle, der ere i skærsilds pine«. – Om *Sct. Anna* hed det, at »den, der ærer hende, beskærmer hun med hele hans slægt og skænker ham lykke i arbejde og gode kår«. I slutningen af middelalderen gjorde en ejendommeligt opfattelse sig stærkt gældende, nemlig bøn og begæring gennem flere instanser, idet man ikke turde håbe på, at Gud i sin ophøjethed havde forståelse for menneskenes småsorger –

og bekymringer – endog Maria syntes fjern og ophøjet, hvorfor man gennem hendes moder søgte at nærme sig hende.

»Hjælp *Sct. Anna* selvtredje,« lød derfor råbet, da middelalderen gik på hæld. Og i nær overensstemmelse hermed udformedes de mange kunstneriske fremstillinger af *Sct. Anna*, Jomfru Maria og Jesus-barnet – de såkaldte *Sct. Anna selvtredie grupper*, der såvel i kalkmalerier som i billedskærerarbejder i stort tal prydede vore kirker.

Af altertavler, hvis midtskabe indeholder sådanne fremstillinger, kan nævnes: Århus domkirke, Vordingborg kirke (sidealtertavle) og Saltum kirke, Hvetbo herred, Hjørring amt.

For Bornholms vedkommende gør i øvrigt det interessante forhold sig gældende, at mens det her på øen var sognene, der fik navn efter kirkerne, var lige det stik modsatte tilfældet i det øvrige land.

Og takket være denne måske ejendommelige anordning benævnes endnu op til vore dage ikke færre end elleve af øens i alt femten gamle sognekirker efter den katolske værnehelgen, hvortil de oprindelig, vel for omkring 800 år siden, var indviet.

Carl Løfholm.

Litteratur: Dr. phil. Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark, 1909. Danmarks kirker, Bornholm, 1954. – J. P. Trap: Danmark IV udgave, 1921. – J. P. Trap: Danmark V udgave, 1955.

KIRKEKLOKKEN

*Kirkeklokke, tårnet er dit bo!
Du vækker dagens travlhed,
du sænker nattens ro.*

*Kirkeklokke, skabt af malm i glød:
fra dig, mens tiden strømmed,
så mangt et budskab lød.*

*Kirkeklokke, højtid ind du sang,
men også sorgens stunder
du fyldt med trøst gav klang.*

*Kirkeklokke, med din jubelrøst
du varsler julens komme
for ager, by og kyst.*

*Kirkeklokke, når jeg slumrer ind
til allersidste hvile,
ring freden til mit sind.*

Axel Niebe.

Bornholmske byremser

Der er fra mange egne af Danmark optegnet *Byremser*, hvori der søges sagt noget træffende, morsomt eller nedsættende om en egn, et sogn eller en landsby.

En byremse skal være i bunden stil og indeholde en rytmisk og rimet sammenstilling af en kortere eller længere række stednavne, især landsbynavne, med eller uden en kortere eller længere karakteristik af de enkelte byer eller deres beboere.

En af remsetyperne består af landsbynavne, hvortil der føjes et enkelt karakteriserende ord, oftest et navneord. Det er denne type, af hvilken vi fra Bornholm har et par overleveringer. Den hører til den meget udbredte type, der betegnes den *kortlinjede Byremse*. Det ligger i selve betegnelsen remse, at der ikke behøver at være indholdssammenhæng i den enkelte remse. Korte linjer med rim og rytme har stedsde gode betingelser for at kunne bevares i hukommelsen, selv om man i tidens løb ikke altid har forstået hvert ord i dem, thi der blev i byremserne som i børnenes tælleremser ved udtagning til leg manganen gang anvendt tilsyneladende, og også tit i virkeligheden ganske meningsløse ord, men derfor huskede og husker man dem alligevel fra det ene slægtled til det andet.

Af byremser fra Bornholm har Evald Tang Kristensen optegnet to i sine samlinger.

Den første er ganske kort og omfatter de sydøstbornholmske sogne:

Aakjerke Harrer,
Perskjerke Narrer,
Povlskjerke Løgnhaaina,
Bolskjerke Paaggemaaina,
Ibskjerke Skaddaskræppara,
Østermarskjerke Stenbrækkara.

Den anden og længere er en udvidelse af den første, og foruden kirkesognene omfatter den en række byer og fiskerlejer:

Aakirke Herrer,
Rønne Piger,
Neksø Øl,
Svaneke Brændevin,
Perskirke Narre,
Povlskirke Pommerællinge,
Bolskirke Poggemunde,
Ibskirke Skadeskrække,
Østermarie Tyverække,
Arnage Fisk
Bakke Laks,
Snogebække Sand,
Aarsdale Grus,
Listad Kirsebær,
Gudhjemme Sild.

Remsen nr. 1 begynder inde i landet ved Aakirke, der som det fornemste sogn har herrer. Disse *kan* være bisperne, idet Aakirke var øens hovedkirke; Aaker var gejstligt centrum, og ærkebiskoppen havde privat storgård i sognet. Remsen går

modsols i en stor bue sydlandet rundt og slutter oppe ved Østermarie. Sognenes beliggenhed i øens kystegne i en ring uden om Almindingen har umiddelbart fremkaldt rækkefølgen af remsens stednavne.

Slutningen af remse 2, fra »Arnage Fisk«, er den første remse uvedkommende, men er i tidens løb blevet hæftet til sogneremsen.

I den oprindelige fiskerlejeremse har de geografiske forhold ligeledes bevirket, at navnene anføres i modsols rækkefølge.

I disse to bornholmske remser, begge rene navneords-remser, er der et og andet at standse op ved. Løgnhaaina betyder løgnhunde og Poggemaaina tudsemunde. Pommerællinge er særlig store ællinger, da pommer betyder: kraftig, stærk. Fisk betyder Torsk på bornholmsk. Østermarskjerke i sidste linje i remse 1 er en trykfejl i den primære optegnelse for Østermar eller Østerlarskjerke, med 99 procent sandsynlighed for det første, da denne fejllæsning dels er mere nærliggende, og da dels den geografiske rækkefølge ellers ville være brudt. Til Stenbrækkara kan føjes, at i en optegnelse fra Peter Thorsen nævnes Paulskjerke Snadderællinja og Østerlarskjerke Mærraflækkja. Det sidste ord, der betyder »Hesteflække«, kan vel hentyde til, at folkene i Østerlarsker kører for hårdt, så de derved splitter hestene ad, ødelægger dem.

Aarsdale Grus, der også har fået kælenavnet »Aarsdale Hvede«, var meget brugt til grusning af havegange osv. og eksporteredes ligefrem. Bakke er bådehavnen Bakkerne eller Trommerebakke i Pedersker sogn.

Disse to remser er optegnede omkring 1887 og sendt til Folkemindeskriftet »Skattegraveren«, i hvis bind VII (1887), s. 237-238, de blev offentliggjort.

Byremserne har deres betydning ikke alene ved at give indtryk af en forholdsvis gammel og primitiv genre inden for folkedigtningen, men også ved deres egnehistoriske oplysninger, der ikke så sjældent indeholder drilagtige hentydninger til forhold og tildragelser, som vi nu kan få svært ved at finde oprindelsen til. Dette gælder naturligvis også de bornholmske byremser. Det er ikke muligt at gøre rede for, hvorfor netop dette eller hint ord er blevet anvendt i tilknytning til det ene eller det andet stednavn. Hvorfor Perskirke Narre? Hvorfor Østermarie Tyverække? Og så videre. Disse tillægsnavne må vel i sin tid have haft en reel betydning. Men hvorom alting er, byremserne hører til vort fra tidligere slægter overleverede åndelige arvegods. De er nu glemte og har ikke længere nogen plads i den levende tradition. Af denne grund synes det værd at erindre om dem, og de giver også for Bornholms vedkommende et lille indtryk af den folkedigtning, som forhen hørte til den underholdning, man hyggede sig ved i de lave bondestuer, ved gilder og sammenkomster, eller i de lange mørke vinteraftener, når man ikke havde andet at fordrive tiden med. Byremserne lader os se ind i en gammel verden, og i denne kan det være berigende og udviklende at se sig om.

August F. Schmidt

Danmarks skønneste jernbane

Et halvtreds års minde

Den 5. maj 1913 var en festdag på Bornholm, og navnlig nordbornholmerne soledede sig i festens glans. Den gang fik Nordlandet endelig den jernbane, som man så længe havde drømt om.

Forbindelserne mellem Rønne og Allinge-Sandvig var før den tid temmelig sløje. Ganske vist gik der daglig postvogn, men det var unægtelig ikke nogen udsøgt fornøjelse af sidde i tre timer og rumle i den lukkede gule æske. Ville man med jernbane til Rønne, måtte man først tage med »Østbornholmeren« til Nexø, og det må dog kaldes en omvej.

Men nu kom jernbanen endelig, og den blev indviet med store festligheder, som dog væsentligst fejredes i Rønne, knudepunktet i det bornholmske »jernbanenet«.

Man havde håbet at få kongen til at indvie banen og havde rettet en henvendelse til Hans Majestæt, som imidlertid ikke

så sig i stand til at komme. Det blev derfor trafikminister Thomas Larsen, der kom til at indvie banen.

Dagen før indvielsen havde trafikministeren været på præsentationstur til Nordbornholm, hvor han benyttede lejligheden til at orientere sig om andre ting, der hørte under hans ministerium, bl. a. de fortvivlede havneforhold i Allinge. Selve indvielsen startede med en frokost på Dams Hotel, efter hvilken man kl. 11 $\frac{3}{4}$ dampede af sted med festtoget, der standse ved alle stationer, og beså dem. Og ved ankomsten til Hammershus (d. v. s. Sandvig, se nedenfor!) erklærede trafikministeren banen for åbnet. Derefter tog man tilbage til Rønne, og festmiddagen fandt sted på Dams Hotel. Her blev der selvfølgelig holdt mange og lange taler, men jeg skal nøjes med efter referat i »Bornholms Avis« at citere et brudstykke af trafikministerens tale, der vidner om ægte begejstring:

»Denne Bane har jo den Ejendommelighed, at det er Danmarks skønneste Bane; det er ganske ejendommeligt, naar man rejser med den og ser, hvorledes Landskabet veksler med frugtbare Agre og høje Klipper. Man kører ind gennem Klippepartier og derfra igen ud på den jævne Mark, hvor man har det store, vide Hav for Øje, der baade kan smile kønt som i Gaar og vise sig barsk som i Dag, skønt der ogsaa i Dag laa Solstrimer over det. Der ligger noget symbolsk i dette, at denne Bane ender deroppe paa den Kant af Øen, hvor Naturen har været mest ødsel med sin Skønhed, saa man kan sige, at Nutidens Daad deroppe mødes med Minderne om Fortids Daad.«

»Danmarks skønneste bane« blev et hyppigt brugt slagord, og selv om jeg ikke kender alle landets banestrækninger, tror jeg, at der er noget om det. At køre med denne bane var altid en oplevelse. Landskabeligt var den meget fint placeret, og der var på det meste af ruten meget skønt at se på. Fra Rønne til Nyker gik den gennem et yndigt blidt landskab med skov og smålunde, åløb og frodige marker. Den skønneste strækning var dog uden tvivl mellem Klemensker og Rø, hvor banen først løb langs den lange Dammegårdsmose og derefter buldrede gennem Kleven med stejle klippevægge på begge sider. Det må have været en ganske særlig oplevelse for den, som besøgte Bornholm for første gang. Derefter passeredes Spærlingemosen med de herlige klippeløkker og lyngtuer, og endelig gik turen højt over kysten, langs med småskove og over kratbevoksede kløfter, med vid udsigt over Østersøen med Christiansø i horisonten. Og når rejsen var endt, og man steg ud på Sandvig station, havde man Hammerens mægtige fjeld lige foran sig. Sammenlignet med denne jernbanetur virker vore dages busruter temmelig tamt.

Man havde dog ikke lagt banen gennem landskabet uden at forulempe naturens skønhed. Værst var ødelæggelsen af

Rønne H.

Rønne N.

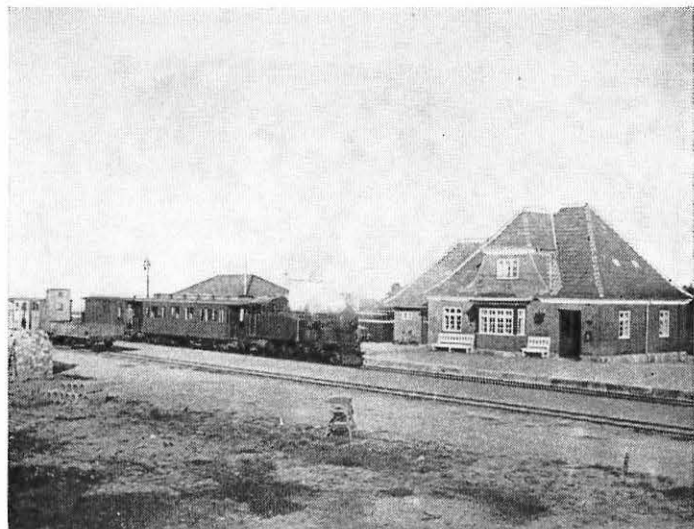
Storedal, hvor man førte banen over på en dæmning, som tilmed blev lagt på det sted, hvor den ødelagde mest. Den fyldte nemlig den herlige grønne lysning i dalen, som før havde været den skønneste hvileplads, når man besøgte dalen.

Men som sagt fik banen hurtigt ry som landets skønneste. Og da man netop i den sommer optog en film på Bornholm (»Dødsklippen«), indlagde man i filmen en optagelse af nordlandsbanen kørende igennem Kleven.

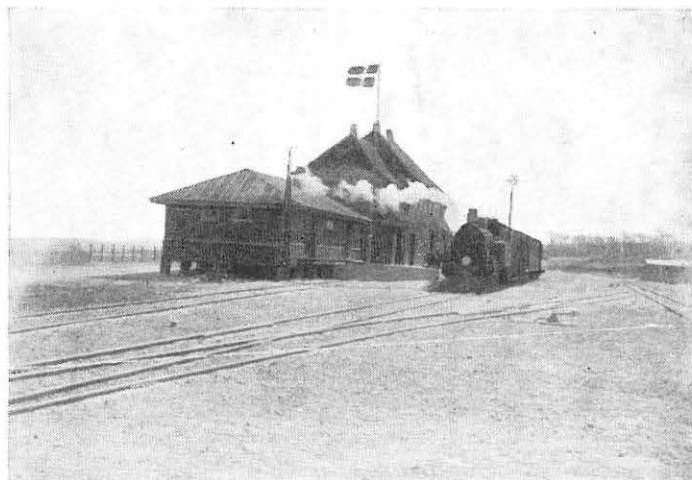
Den 6. maj åbnedes banen for regelmæssig drift, og nordbornholmerne var glade for denne nemme og bekvemme forbindelse med »hovedstaden«. Selvfølgelig var der visse fejl at

rette, og kritik udeblev ikke. Den gjaldt således forskellige uheldige krydsninger, samt mangel på koordinering med Nexø-banen. Men navnlig skumlede man over en pudsigt ting, som dog snart blev rettet.

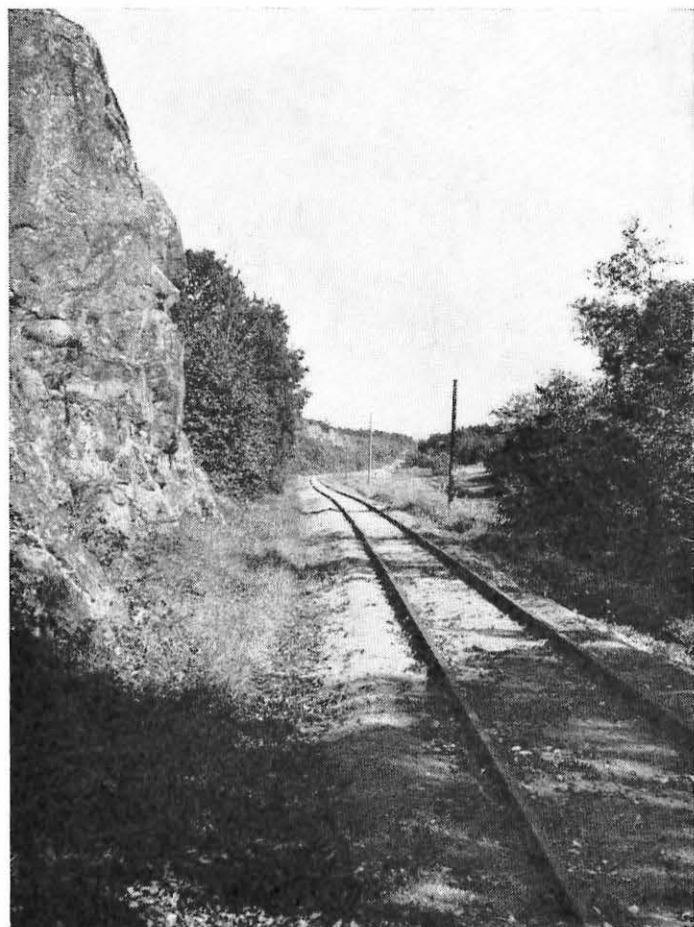
Ved festmiddagen havde kandidat Mortensen fra Allinge

Rø, jernbanestationen (A. Kjøller fot.)

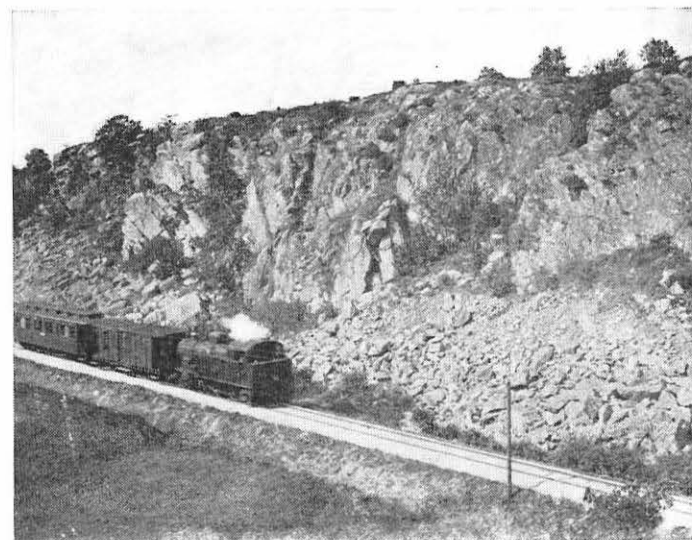
Allinge, jernbanestationen

Fra Kleven (A. Kjøller fot.)

Kleven (A. Kjøller fot.)

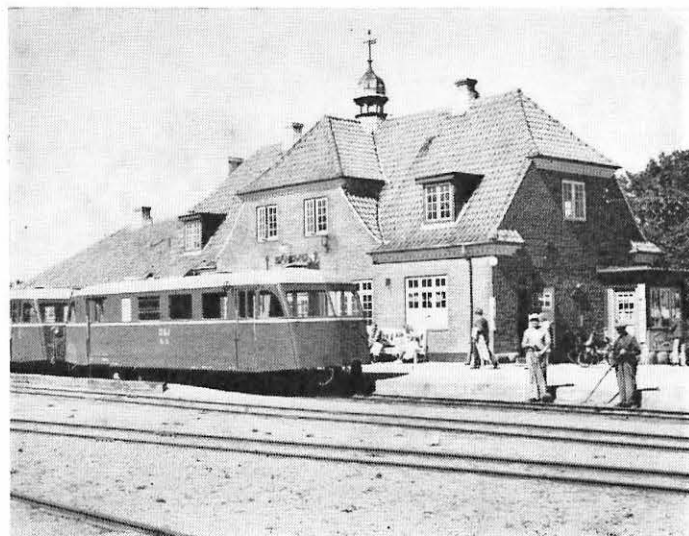
Parti fra Kleven

karakteriseret banen som en »turistbane«, og det må have været turistreklame, der spillede ind, når stationen ved Rø fik navnet »Helligdommen«, og Sandvig station døbt »Hammershus«. Bornholmerne morede sig; en revy i Rønne foreslog i den sammenhæng Rønne H. døbt om til »Tevandsbæk«. Men det må have været temmelig kedeligt for de turister, der mødte op til Hammershus ruin for at komme med toget og så blev dirigeret tilbage til Sandvig igen. Det varede da heller ikke længe, før stationerne fik deres rigtige navne.

Nordbornholmerne vænnede sig meget hurtigt til jernbanen, og den blev et led i deres daglige liv. Ligesom man gik til havnen, når dampskibet kom, blev det en daglig vane for mange, at de lagde deres aftenur op til banegården, når det sidste tog fra Rønne ventedes. Man hentede sin aftenavis deroppe, men i øvrigt havde man ikke andet ærinde end at træffe sine bysbørn og få en lille passiar. Eller et stævnemøde, hvis man var i den alder.

Nu hører nordlandsbanen historien til og er afløst af rutebiler, hvilket har bragt den fordel, at steder, som før lå langt fra banen, er kommet ind i trafiknettet. Allerede før banen blev bygget, havde man drøftet planer om bilruter. Men banen var en nødvendig overgang, da den tids landeveje aldeles ikke var i stand til at tage en rutebiltrafik.

Nordlandsbanen gik gennem skønne egne, og det er heldigt, at flere af strækningerne er bevaret for offentligheden som spadsere- og cyklestier. Det gælder strækningen mellem Rønne N. og Nyker, mellem Klemensker og Rø og mellem Allinge og Sandvig. Her kan man endnu få et indtryk af, hvilken oplevelse

Sandvig, jernbanestationen i 40'erne (A. Kjølter fot.)

en togrejse mellem Rønne og Sandvig var »fjor i tider«. Det fortjener at nævnes, at en lille strækning, som de togrejsende ikke fik at se, er bevaret, nemlig sidesporet fra gasværket ned til Allinge havn. Her fører nu en sti bag Havnegade til den smukke klippekyst nord for byen. Hvis denne sti blev bragt i bedre stand, ville der her være en fin, lille promenade, som mange kunne have glæde af.

Nordlandsbanens saga er for længst forbi. Men vi, som har oplevet den, vil altid bevare minderne om de skønhedsindtryk, der åbenbares for os gennem dens kupruder.

K. J.

Portrætter af kendte bornholmere afgået ved døden sidste år

Ejler Hansen, 22. okt. 1903–16. okt. 1962, linjemester, medl. modstandsbevæg. og hjemneværn, Rønne.

Manna Kofoed, 11. marts 1873–25. okt. 1962, læreri, Olsk. 1893–96, privatl., enke ef. lærer Johan K., Allinge.

Georg Pedersen, 2. oktober 1886–20. nov. 1962, købmand, Aakirkeby.

Janus Peter Ipsen Kofoed, 30. juli 1883–21. nov. 1962, savværksejer, Kirkemøllen, Østermarie.

Gregers Petersen, 8. januar 1896–24. november 1962, læge, Horsens.

August Pibll, 6. november 1888–26. november 1962, købmand, Nexø.

Ingeborg Bobn, fru, 6. jan. 1873–28. nov. 1962, Sandvig, tidl. lærerinde, Klemensker.

Svend Aage Madsen, 26. jan. 1909–30. nov. 1962, hotel-ejer, Nexø.

Signius Jensen, 7. juli 1880–16. dec. 1962, avlsbruger, Munkerup, Østermarie.

Jac. Jensen, 10. april 1885–22. dec. 1962, o.r.sagf., form. sagførerrådet og grundejerforen., Rønne.

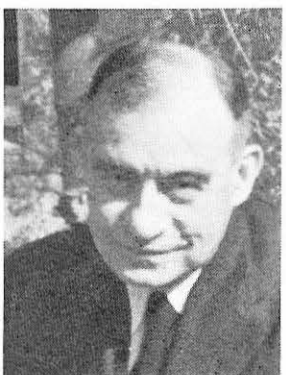
Aage Marcher, 21. maj 1897–26. dec. 1962, rådmænd, Århus.

Alfred Regnersen, 23. jan. 1889–27. decbr. 1962, fhv. borgmester, Hasle.

Alfred Dam, 24. april 1881–21. jan. 1963, pens. overfyrpasser, Rønne.

François d'Auchamp, 9. nov. 1879–29. jan. 1963, fhv. politimester, Rønne.

Svend Hansen, 18. dec. 1885–3. feb. 1963, gartner, Frydenlund, Rønne.

Julius Mikkelsen, 28. juli 1876–6. feb. 1963, avlsbr., bestyrelsesmedl. sygekassen, Allinge.

Hans Ejnar Mogensen, 16. maj 1900–15. februar 1963, sognerådsform., Knudsker.

Valdemar Olsen, 8. marts 1885–21. feb. 1963, fhv. stenhugger og byrådsmedl., Allinge.

Agnes Fogh, 4. april 1886–25. feb. 1963, frue, børnetilsynsfør., Rønne.

Jakob Hansen, 11. nov. 1886–1. marts 1963, fhv. gård-ejer, Lauegård, Østermarie.

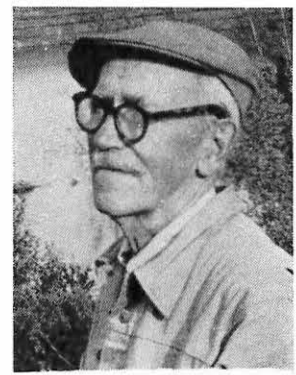
Ringhardt Kofoed, 15. feb. 1891–9. marts 1963, malermester, næstformand menighedsråd, Nexø.

Hans Chr. Schou, 3. marts 1886–15. marts 1963, fhv. bygningsinspektør, Rønne.

Vilhelm Riis, 6. okt. 1889–18. marts 1963, vognmand, Allinge.

Aage Hansen, 24. okt. 1879–18. marts 1963, fhv. stadsingeniør i Skive, Stenbrudsgården, Nexø.

Henry Dam, 20. okt. 1897–28. marts 1963, postbud, Tejn.

Henrik Bidstrup Thiesen, 2. juni 1894–17. april 1963, fhv. hotelejer, Hasle.

Godtfred Hermansen, 28. juni 1887–22. april 1963, autovognmand, Rønne.

Alfred Michelsen, 10. nov. 1888–22. april 1963, urmager, Tejn.

Valdemar Blem Bidstrup, 18. nov. 1896–30. apr. 1963, civiling., Rio de Janeiro.

Karl Holm, 21. sep. 1880–20. maj 1963, fisker, form. Gudh.-Melst. fiskeslgs.foren., æresmedl. Bh.-Chr.ø Fiskerif.

Niels A. Kofoed, 2. maj 1902–22. maj 63, propr., form. arbejdsgiverf. land- og skovbr., Eskildsgård, Aaker.

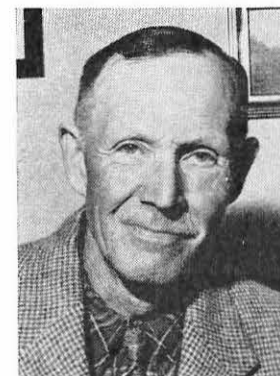
Hans Holm, 27. jan. 1901–29. maj 1963, malerm., bestyrelsesmedl. Bhs. Malerlaug, kendt dialektoplæser.

Charles Svendsen, 17. nov. 1885–31. maj 1963, fotograf, Hasle.

H. O. Svendsen, 6. dec. 1891–1. juni 1963, pens. politibetjent, Svaneke.

H. N. Markmann, 27. okt. 1887–9. juni 1963, gartner, Gudhjem.

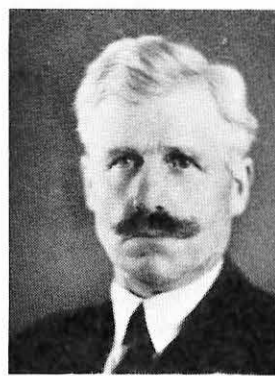
O. V. Jensen, 18. okt. 1893–13. juni 1963, malerm., bestyrelsesmedl. Malerlaug, kons. vælgerforen. m. m., Aakirkeby.

Axel Petersen, 7. marts 1916
-13. juni 1963, redaktør,
Randers, redaktionssekretær,
Bh.s Tidende 1946-1956.

Chr. Munch, 21. nov. 1900
-13. juni 1963, avlsbr., mæl-
keforhandler, Balka.

Hans Bidstrup, 14. juli 1883
-17. juni 1963, avlsbr., Yp-
pernelund, Nyker.

Harald Møller, 4. nov. 1884
-20. juni 1963, lærer, Listed.

Johannes Hansen, 3. april
1905-2. juli 1963, formand
for Arb. fagl. Sammenslut-
ning, Rønne.

Emil Andersen, 12. august
1897-3. juli 1963, købmand,
Rønne.

Niels Peter Lind, 28. marts
1880-14. juli 1963, fhv.
postkører Hasle-Vang.

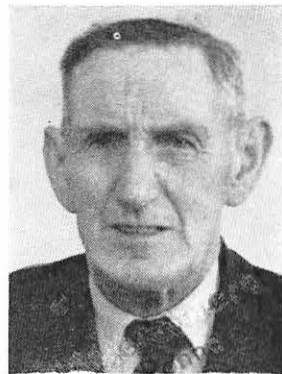
G. K. Hansen, 19. feb. 1886
-31. juli 1963, fhv. malerm.,
Rønne.

Else Marie Arnoldus, 29. maj
1886-2. aug. 1963, enke ef-
ter overpolitibetjent H. Th.
Arnoldus, Hasle.

Alfred Madsen, 3. okt. 1888
-3. aug. 1963, fhv. skæreri-
ejer, Rønne.

Th. Hermansen, 30. sept.
1885-5. august 1963, auto-
vognmand, Rønne.

Marius Nielsen, 28. august
1887-7. august 1963, gdr.,
medl. sogneråd m. m., Blå-
holt, Olsker.

Peder Mabler Dam, 30. juni
1898-15. aug. 1963, overlær-
er, cand. theol., Præstø, tidl.
lærer i Ibsker.

Vilhelm Kofoed, 9. februar
1885-6. jan. 1963, stenhug-
germester, Århus.

Andreas H. Kofoed, 17. feb.
1879-23. aug. 1963, sten-
huggermester, Århus.

Ejnar K. V. Sonne, 6. febr.
1898-9. maj 1963, forret-
ningsfører, F.D.B., Rønne.

Egeby stubmølle (Ilsted Bech fot.)

Indhold af 31. årgang

Titelvignet: Næs ved Allinge, fot. C.S.J.	side 1	Studenterne fra Rønne Statsskole 1963, fot. Ilsted Bech	side 29
Diset sommermorgen ved Sandkaas. Digt af Axel Kjøller.		Rønne havn og livet der. Af Axel Niebe	» 30
Vignet efter maleri af Knut Ljungberg	» 3	Vinteren som ikke ville få ende. Fotos af Frede Kjølner	» 32
Landskabsændringer på Bornholm fra 1869 til 1959.		De bornholmske kirkers værnehelgener. Af Carl Löfholm ..	» 35
Af H. Vedel. Fotos: Job. Hansen og forf.	» 4	Kirkeklokken. Digt af Axel Niebe	» 40
Gårdrønten. Af August F. Schmidt	» 10	Bornholmske Byremser. Af August F. Schmidt	» 41
En dag i august. Digt af Arnold Hending	» 11	Danmarks skønneste jernbane. Af K. J.	
Gråve og Hansine. Af Carl Lind Andersen	» 12	Fotos: A. Kjølner m. fl.	» 42
Fra lyngmark til plantage. Tekst og fotos: Frede Kjølner	» 13	Portrætter af bornholmere afgang ved døden sidste år	» 44
Det engelske overfald og de bornholmske kapere.		Egeby stubmølle, fot. Ilsted Bech	» 48
Af Lauritz Ludvigsen	» 22	Fotos af Frede Kjølner	side 21, 24, 28
Farende kunstnere gæster Bornholm.			
Enquete ved Arnold Hending	» 25		

Redaktion: Chr. Stub-Jørgensen, Lindevej 26, Århus C.

Bornholms Litteratur

Kort og førere:

Bornholms amt, sætryk af Trap: Danmark, 34,00 indb.	38,50
Bornholm, generalstabskort 1:100 000 falset	6,50
Bornholm, generalstabskort 1:40 000 4 blade plano à	6,00
Bornholm, generalstabskort 1:20 000 16 blade plano à	5,50
Bornholm, turistkort 1:60 000	5,00
K. Thorsen: Bornholm, turistkort, 1:75 000	2,75
K. Thorsen: Rønne, kort med gaderegister	0,75

Historie og hjemstavnslære m. m.

Bogen om Bornholm, indb.	69,75
Palle Lauring: Bornholm, med tegninger af Ebbe Sadolin indb. 55,00 og	42,50 65,00
R. Pedersen Ravn: Borringholms Krønike 1671	1,50
Dr. Kabell. Fra Rønne Dilletantkomedie	1,00
P. Møller: Det bornholmske Sprog	3,00
Palle Wichmann Olsen: Hundrede Aar paa en Klippeø	14,75
Rønne Bogen, samlet af Emil Ruge og Iver Madsen, 15,00, indb.	28,00
Aakirkeby 1346-1946 af G. L. Dam og H. K. Larsen	15,00
Th. Lind: Svaneke bogen	20,00
Niels Nielsen: En by vokser til 28,50, indb.	38,50
P. C. v. Stemann: En dansk embedsmands Odysse I/II	52,50
Anker E. Koefoed: Christiansøes historie	43,00
Chr. Stub-Jørgensen: Bornholms Borg	17,75
Chr. Stub-Jørgensen: Blade af Hasles Bog	18,75

Diverse:

Jul paa Bornholm 1933-36 incl. à	2,75
Jul paa Bornholm 1939	2,75
Jul paa Bornholm 1940	2,75
Jul paa Bornholm 1946	3,75
Jul paa Bornholm 1947-48 à	4,25
Jul paa Bornholm 1951-54 à	5,00
Jul paa Bornholm 1955	5,25
Jul paa Bornholm 1956	5,50
Jul paa Bornholm 1957-58 à	6,00
Jul paa Bornholm 1959-60 à	6,35
Jul paa Bornholm 1961	6,50
Jul paa Bornholm 1962	6,75
Jul paa Bornholm 1963	7,50
Jul paa Bornholm 1933-36 indb. i ét bind	31,00
Jul paa Bornholm 1938-42 indb. i ét bind	35,00
Jul paa Bornholm 1943-47 indb. i ét bind	38,50
Jul paa Bornholm 1948-52 indb. i ét bind	43,00
Jul paa Bornholm 1953-57 indb. i ét bind	47,00
Jul paa Bornholm 1958-62 indb. i ét bind	52,00
J. Klindt Jensen: Disse danske	16,00
Henning Ipsen: Skrænten ved havet	14,75
Henning Ipsen: Det Herrens år	14,75
Henning Ipsen: Ulla, min Ulla. Roman fra besættelsen på Born- holm	18,75
Henning Ipsen: Kiggerne	22,75
Kelvin Lindemann: Den kan vel frihed bære	4,75
Otto J. Lund: Slidara - Bornholmsk fortælling	5,50
Otto J. Lund: Jem à Jor	5,50
Otto J. Lund: Hawed e mit	5,00
Otto J. Lund: Hawed e mit, indb. i shirting 9,00, i vælskind ...	13,00
Chr. Stub-Jørgensen: Soldyrkerne paa Madsebakke	7,00

Chr. Stub-Jørgensen: Min Strand	7,00
Chr. Stub-Jørgensen: Næsdævlens Rige, indb.	4,00
Chr. Stub-Jørgensen: Køl vand	4,00
Chr. Stub-Jørgensen: Kampeløkke à	6,50
Chr. Stub-Jørgensen: For 50 år siden	12,00
Koch: Det hvisker fra Havet	6,00
Koch: Det hvisker fra Havet, indb. i vælskind	16,00
Erik Skov: Østerlars Kirke	2,75
Tage Kaarsted: Hammershus	2,75
Arne Larsen: Bornholms natur	2,75
H. P. Haagensen: Mit jemland	

Geologi og arkæologi:

V. Milthers: Bornholms Geologi, indb.	5,50
Arne Larsen: Læså	16,00
Arne Larsen: Bornholm med kikkert og lup	6,50

Biografier og stamtavler:

Johan Hansen: En bornholmsk Haandværkers Erindringer ved lektor Th. Lind (indb. 19,00)	6,50
Forstander N. P. Jensen, en mindebog	3,50
Lensmænd og Kommandanter paa Bornholm ved J. A. Jørgensen	0,75
Svensden: Østerlarsker Slægter	3,00
H. Sonne Kofoed og N. C. Stangegård: Klippeøens Mænd fødte og førte	15,00 indb. 19,25
Andreas Hansen: Arbejdsår og fyraften 12,00, indb. 20,00 og	25,00
H. A. Koefoed: Rektor J. C. S. Espersen	3,00

Digtsamlinger:

K. A. Petersen: Viser i bornholmsk Folkemål	0,75
J. P. Kuhre: Bællaminje fra Magleskåu	1,00
Chr. Stub-Jørgensen: Hjemlands Kyst	5,00
A. J.: Digte (realskolebestyrer Alfred Jensen, Nekseø)	8,50
Hans Hjorth: På versefødder	4,50

Sang- og melodihefter:

Viser i bornholmsk Mundart v. H. Johansen	0,75
14 gamle viser i bornholmsk mundart af H. Johansen	1,00
Klippeøens Sange, bornholmsk sangbog, indb.	2,25
10 bornholmske sange, tekst og musik af Hans Hjorth	2,50
Borriijnholm, tekst: M. K. Zahrtmann, musik: Hans Hjorth	1,00
J. P. Kuhre: Lila Moer og Pærza Viza	0,90
Bornholms Tappenstreg af P. Andersen (indeh. »Bornh. Drapa) .	1,00
Nordens Capri af Vald. Olsen	1,00
Råsapåsiin, samlet af L. Wessel	1,50
Bornholms pris af Winther	1,00
Kong Peter I.s Hønnørsmarch af dr. Thorsen	1,00
L. Wessel: I Piblamarken	2,50
Kjøvenhaunerijn, syngespil i 2 akter, tekst og musik Daniel Andersen	2,50

Colbergs Boghandel

Førlægger af bornholmsk litteratur
Telefon *1617 Postkonto 13077

Ældre bornholmsk litteratur købes og sælges

KONTORMASKINER . KONTORMØBLER

Epilca

Rejseskrivemaskiner
Eneforhandling for Bornholm

ORIGINAL-ODHNER

Regnemaskiner

SIEMAG

Kontorskrivemaskiner
Eneforhandling for Bornholm

Colbergs Boghandel . Eget finmekaniske værksted med specialuddannet personale . Telefon *1617

JOHS. PEDERSEN
RØNNE
TELEFON
1304

JOHGUS . BORNHOLMSK KERAMIK

Har man sagt

Skø!

må man også sige
CENTRUM

Det største udvalg
fra førende fabrikker:
Salamander
Katja of Sweden
Christel
og mange flere...

Skomagasin v. P. Sørensen . Rønne telefon 224

AKTIESELSKABET

Bornholms
Fløde-Iscremfabrik

Bornholms Margarinefabrik A/S

☪

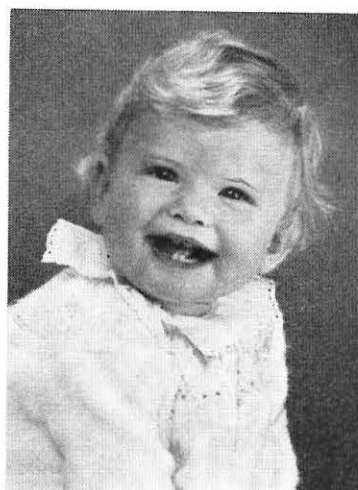
Telefon *1850

PROTOKOLLER
PRIVATBIND

Niels Andersen BOGBINDERI

St. Torv, Rønne, tlf. 1313

Så er der jul i
»Polyfoto« igen

Giv et »Polyfoto«-
billede i julegave
— den mest kærkomne

»Polyfoto« fotograferer
også i hjemmet
over hele Bornholm

Fagfotograf

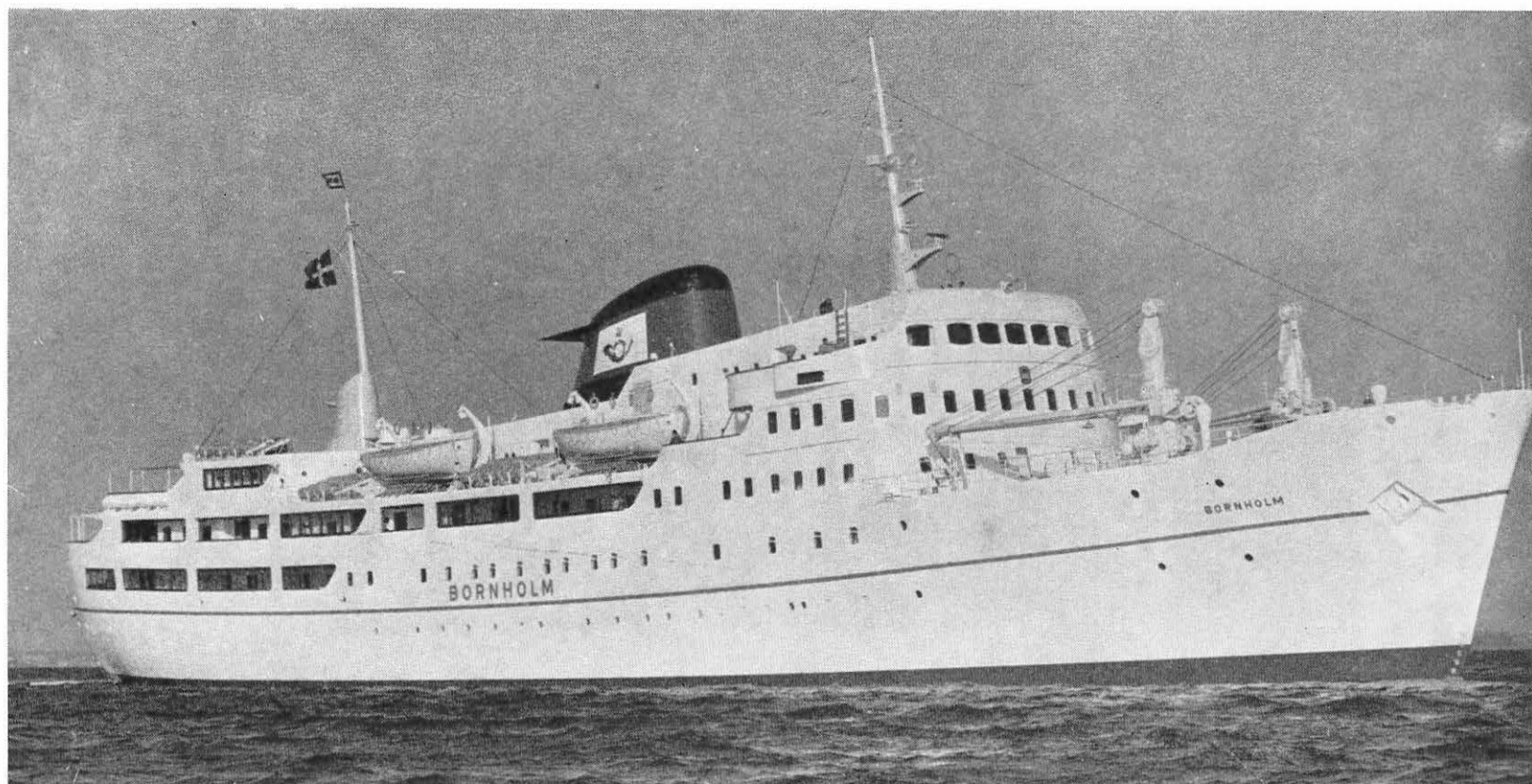
Hans P. Nielsen

Byledsgade 4, tlf. 240

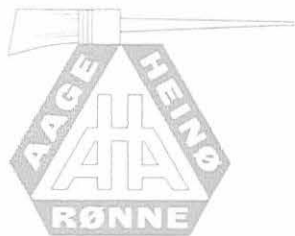
v/Hafniahus

*Om få år er
dette fotografi
uvurderligt —*

polyfoto
DET NATURLIGE FOTOGRAFI

AKTIESELSKABET
DAMPSKIBSELSKABET PAA BORNHOLM AF
1866

M
A
L
E
R
M
E
S
T
E
R

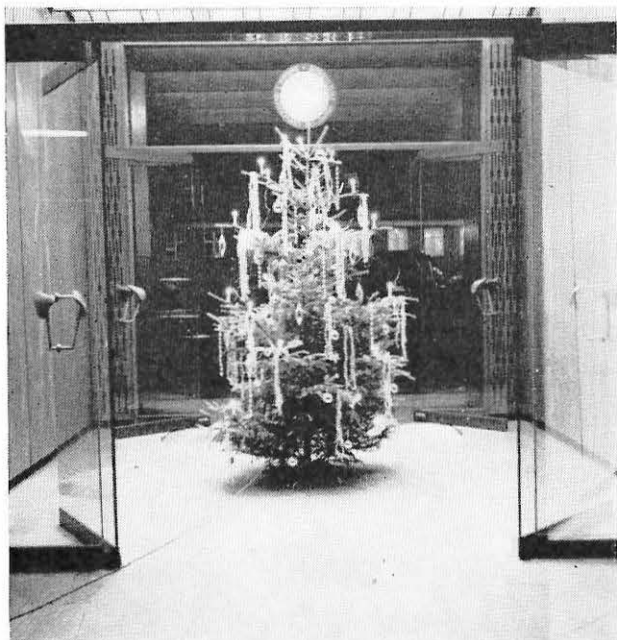
Nørregade 24 . Telefon Rønne 48

Kemisk
rensning

KEMIKOHL

St Torvegade 27 . Telefon Rønne 116

Julen varer længe – koster mange penge...

Derfor bør man hele året komme tiere i sparekassen, så der på sparekassebogen indestår den lille reserve, der giver økonomisk tryghed, når julen med dens mange udgifter står for døren.

Gladelig jul ønsker

BORNHOLMS SPARE- OG LAANEKASSE
i Rønne . Allinge . Hasle . Tejn

Vi spiller ikke lotteri!

De kan hverken vinde
biler - barnevogne eller rejser til Mallorca
ved at købe hos os

Derimod vil De altid være sikker på at få en
1. kl.s vare til den billigst mulige pris

Kort sagt:

De får gevinst hver gang,
når De køber KVALITETSBRÆNDELSE hos

Fa. Chr. Bidstrup . Rønne tlf. 141

Brændsel af enhver art

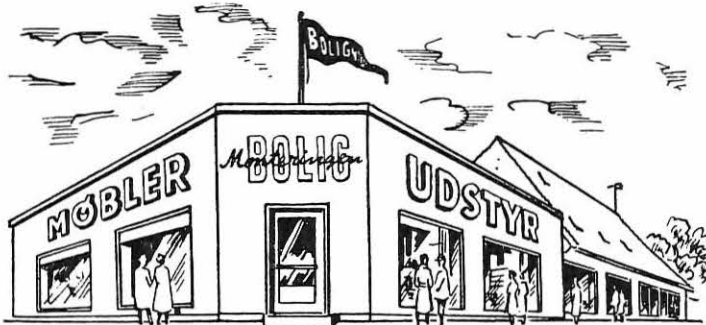

*Alt i
elektriske
anlæg*

Firmaet Axel Sørensen og søn . Elektro-installatør . Tlf. Rønne 569

... denne forretning skaber de moderne hjem

Søndergade 7 EMIL NIELSEN Tlf. Rønne 1025

Øens største specialforretning
i komplet boligmontering

Alt til hjemmet og til alle hjem.
De er altid sikker på kvaliteten i

Monteringen
BOLIG

-alle kan se det...

-ejereren ved det!

Alle kan se, hvor elegant den er. Ejereren ved, hvor gode køreegenskaber den har. Lynhurtig acceleration - præcist gearskift - ny, stivere affjedring - rigelig plads til alt og alle, robust, lydløs og gennempålidelig motor. Få en prøvetur.

OPEL REKORD

Stabil med stil

R.F.9.1.

FERDINAND JØRGENSEN. Telefon Rønne 250-251. Nexø 252

Skadesforsikring
Livsforsikring

Forsikringsaktieselskabet

NYE DANSKE
AF 1864

Afdelingskontoret i Rønne ved distriktschef C. A. Flensburg . Telefon 1864-1964

Agenturer i de bornholmske købsteder

RING TIL RØNNE * 2526

og lad os klare Deres tryksag
Forlang forslag med udkast
Det koster Dem intet og er selvfølgelig
uden forbindende for Dem

COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI . STOREGADE 30 . RØNNE

Øens største udvalg i

KJOLER
NEDERDELE
BLUSER
STRIK
FRAKKER
JAKKER
SLACKS
RUSKIND
PIGETØJ 4-14 år

Blem Bidstrup
UDVALG OG KVALITET
RØNNE 44

GÅ EFTER P I L MÆR K E T . . .

*Kgl. porcelæn
Bing & Grøndal
Holmegårds glas*

*

Se det nyeste i ovnfast og
ildfast porcelæn
Mange gode gaveideer
Stort udvalg i
rustfri stål

e. Skovmøses Eftf.
GLAS - PORCELÆN - UDSTYR

N. C. Bruun-Schmidt, St. Torvegade 1. Tlf. Rønne 104

Rønne Vin-

og Cigarforretning

har alle kendte mærker

i vine, spirituosa,

cigaretter og cigaretter.

Stort udvalg i piber.

H. H. LAU

St. Torvegade 3, Rønne
Telefon 706

Altid med i billedet...

Nielsen lægger budget. Bankkontoen er grundlaget for familiens økonomi, og det, der spares op, skaber mulighed for at gennemføre de forskellige ønsker og planer. Det kan være køb af eget hus, køleskab, bil eller fjernsyn, og det kan gælde børnenes uddannelse.

En konto i Handelsbanken føjer sig naturligt ind i billedet, når der er tale om en familie, der vil sikre sig fremgang og tryghed. Er DE ikke allerede kunde i Handelsbanken, så kom ind og tal med os - der er sikkert en filial eller afdeling også i Deres nærhed.

HANDELSBANKEN

RØNNE

TLF. *2211

- den moderne bank med de gode traditioner

Bageri

Conditori

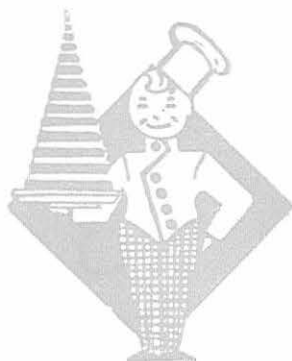
Cafe

★

Snellemark 43

Rønne

Telefon 242

Didriksens Eftf.

H. ROTHE HANSEN

KNUD OTTESEN

KRYSTALGADE 22 . RØNNE . TELEFON 912

Forhandler af skønhedspræparater fra Elizabeth Arden

Manicure . Permanent . Jern- og vandondulation

Tone- og hårfarvning . Damefrisørsalon og parfumeri

Kød - flæsk - pålæg

- ★ *Altid stort lager
af dybfrost
og konserver*
- ★ *Husk vor kendte
bornholmske spegepølse
som forsendes overalt*

H. C. RIDDESBORG Østergade 30 . Tlf. Rønne 564

Julegaver

Broderi

Vævning

Keramik

Kunst

SOFIE ANKER

Snellemark
Rønne . Tlf. 884

Knud Jørgensen

St. Torvegade
Rønne

Gælder det radio,
fjernsyn, knallert
eller cykel, går De
ikke forkert, hvis
De henvender Dem
til os. — Kun gode
mærker haves

Telefon Rønne 740

*Blomstervenner —
Cederblad kender*

Kranse- og blomsterarrange-
menter af enhver art.

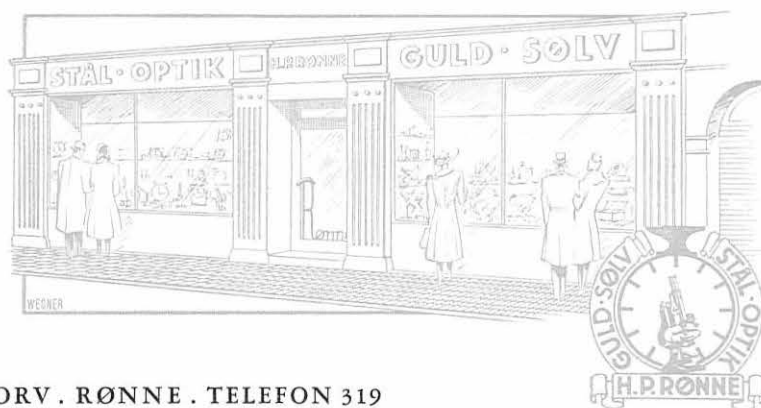
Leveres over hele jorden

Cederblad **BLOMSTER**
RØNNE • TLF. 1092

*Dens største og mest moderne
blomsterforretning*

Jule- gaver

I SMUKT UDVALG

H.P. RØNNE . LILLE TORV . RØNNE . TELEFON 319

I år kan De
få julegaver
til hele
familien
✻
Julegaver
der skaber
glæde

Alsted

SØNDERGADE 6 . RØNNE TLF. 249

Pakning
og
opbevaring
af møbler

WILH. BECH & SØN

Turist- og selskabskørsel Flytte- og transportforretning

Kastanievej 6. Privat: Søndre Allé 5. Telefon 788

**CRIS
&
IS**

- hører julen til

KRØLLE-BØLLE dessert is
er nem dessert i den
praktiske pakning med
de mange lækre
opskrifter.

KRØLLE-BØLLE DESSERT IS

nem dessert op til julen - lækker dessert i julen

Buketter
Blomsterkurve
Moderne kransbinderi
Frukt
Blomsterhilsener
ekspederes
over hele kloden

fr. Kyhn

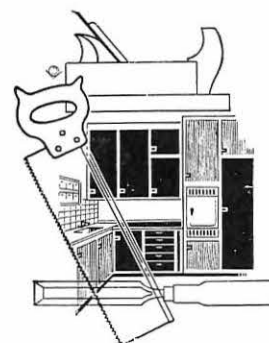
TORVEGADE 4 . RØNNE . TELEFON 448

v/BENT KYHN

Butiksinventar
og
snedkerarbejde

— gerne til tjeneste
med tilbud og overslag

Vi kommer
over hele øen

Andersen & Grønbech

Ellekongstræde 4-6, Rønne, telefon 1147

Bornholmsk stentøj og fajance

L. HJORTHS

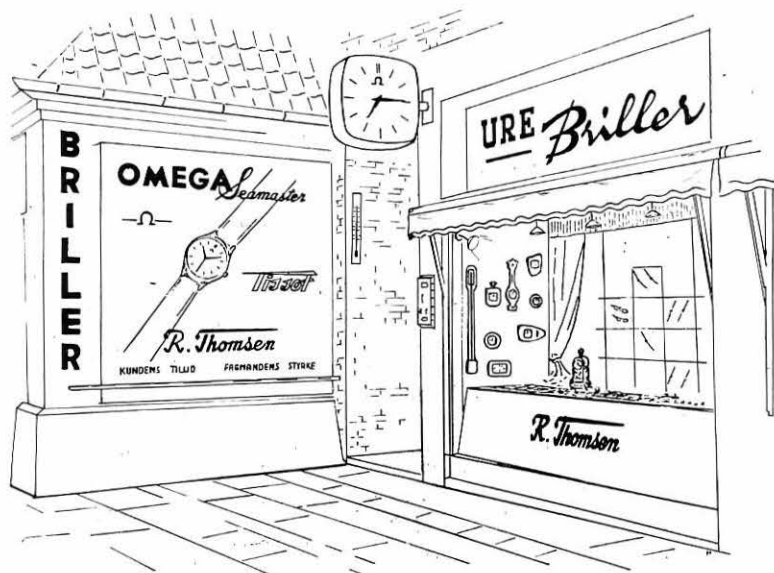
Grundlagt 1859 *Terracottafabrik*

Sølvmedaille: Altona 1869, London 1870

Guldmedaille: New Orleans 1864, Bruxelles 1910, Gent 1912
San Francisco 1914

Barcelona 1929 (Grand prix)

Bruxelles 1935 (Diplom d'Honneur)

Omega

vandt verdens tillid, se vort smukke udvalg. Vi har ure i alle
prislag. – Vort motto er kundens tillid, fagmandens styrke.

Thomsens URE OG OPTIK

St. Torvegade 14. Tlf. Rønne 572

*Bruger De briller
til at
læse med?*

Så kender De ulempen med ikke at
kunne se klart på længere afstand med
Deres læsebriller.

Denne ulempe kan fjernes ved hjælp
af dobbeltslebne glas. Men det er ab-
solut nødvendigt, at tilpasningen og
indslibningen er foretaget omhygge-
ligt. Kom venligst ind og tal med os,
De kan sidde ugenert, vi har specielt
prøveværelse.

Telefon 9

vidt berømt for hvid vask